

TOPOS

Leestips

voor
architectuur
liefhebbers

Redactie
Nico Nelissen
Will Köhlen

Voorwoord

Topos, architectuurcentrum Maastricht, vroeg in maart 2021 aan al haar 'vrienden' om een leestip aan te dragen voor architectuurliefhebbers. Dat was niet tegen dovemansoren gezegd, want binnen de kortst mogelijke tijd kwamen de inzendingen binnen. Op basis van een eenvoudig 'format' werd gevraagd om een boek aan te dragen dat boeiend, verrassend, uitdagend, inspirerend, leerzaam, vermakelijk enzovoort, zou zijn voor architectuurliefhebbers. Maar liefst 56 leestips kwamen binnen en ze werden allemaal geplaatst op de website van TOPOS www.toposmaastricht.com.

Tevens werd aan alle inzenders beloofd dat ze een e-book zouden krijgen waarin alle leestips zijn opgenomen. Deze belofte wordt via dit document ingelost. Ondergetekenden hebben namens TOPOS de in dit verband noodzakelijke werkzaamheden verricht, te weten het opstellen van een uitnodigingsbrief, de formulering van het 'format' waarin de leestip aangeleverd moest worden, de redactionele 'bewerking' van de inzendingen, de plaatsing van de leestips op de TOPOS-website en het 'drukklaar' maken van de leestips. De grafische vormgeving van dit e-book is gedaan door Jack Jamar Graphic Design.

Wij danken alle inzenders voor hun leestip en hopen dat deze bundel helpt bij het verder uitbouwen van de kennis van en de liefde voor het vakgebied van de architectuur in de brede zin van het woord.

Maastricht, zomer 2021.

Nico Nelissen
Will Köhlen

Inhoud

Leestip van:

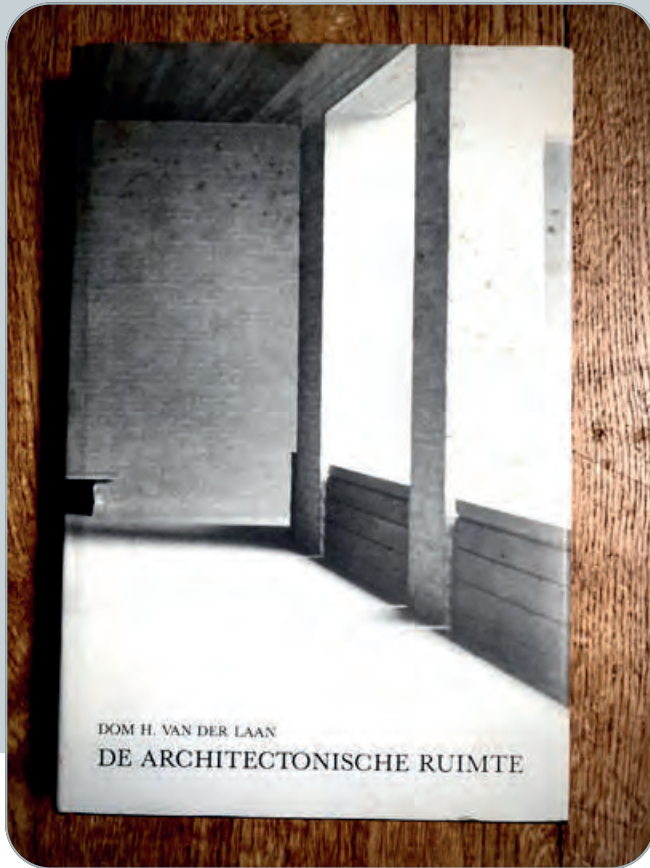

Maurice **B**astings
Joop van den **B**erg
Jac van den **B**oogard
Herman van den **B**osch
Roland van **B**ussel
Bart **B**ux
Luc **C**oenegracht
Roger **C**rols
Ariel **D**aniëls
René **D**aniëls
Gea **D**ekkers
Coen **E**ggen
Rein **G**eurtsen
Diana van **G**ijlswijk
Henri **G**overde
John **H**ogenboom
Cuny **H**olthuis
Will **K**öhlen
Jos **K**ramer
Mark **L**audy
Peter de **L**ej
Maurice **M**artens
Ton van **M**astricht
Servé **M**inis
Wim de **N**atris
Andrea **N**elissen
Ella **N**elissen
Nico **N**elissen

Piet **N**elissen
Camille **O**ostwegel
Hans **P**annemans
Willem Jan **P**antus
Paul **P**aulussen
Harry **P**eeters
Ronald **P**ellemans
Joos **P**hilippens
Guido **Q**uanjel
Wiel **R**egtop
Math **R**eneerkens
Helen **R**onner
Ivo **R**osbeek
Ronald **R**overs
Kees de **R**uwe
Joost **S**langen
Huub **S**meets
John **S**mits
Boudewijn **S**nelder
Marlène van de **S**taay
Teun **S**winkels
Kees **T**eeken
Monique **T**helen
Pauline **T**omlow
Désirée **T**onnaer
Wouter Jan **V**erheul
Harry **W**elters
Herman van **W**issen

Dom H. van der Laan

De architectonische ruimte

- Leiden, 1977, tweede druk 1983 en derde herziene druk 1992

De Benedictijner monnik Dom Hans van der Laan (1904-1991) werd geboren in Leiden. Hij studeerde bouwkunst aan de TU te Delft, maar voltooide deze studie niet. Hij verkoos het om monnik te worden en trad in in de Sint-Paulusabdij te Oosterhout. In 1968 verhuisde hij naar de Sint-Benedictusabdij te Mamelis. Dit gebeurde na voltooiing van zijn architectonisch plan voor de toevoeging aan het bestaande kloostergebouw van een boven- en onderkerk, als ook een ontvangstgebouw met hof. Het boek *De architectonische ruimte* is de intellectuele en artistieke nalatenschap van deze bijzondere persoon. Het is naar mijn mening een blijvende inspiratiebron voor ontwerpers en architecten.

Het boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel worden de verschillende architectonische 'aspecten' geanalyseerd: ruimte, vorm en maat. Hij gaat vooral in op de functie van de architectuur: het bewoonbaar maken van de natuur en op wat hij beschouwt als de 'expressie' van de architectuur: de gelijkenis met de natuur. Om een 'echt' woonhuis te zijn, moet een bouwwerk volgens Van der Laan niet alleen een antwoord geven op onze lichamelijke behoeften, maar ook rekening houden met onze zintuigen en ons verstand. De verschillende aspecten van de architectuur: ruimte, vorm en maat, dienen een expressie te zijn van deze menselijke aspecten. In het tweede deel bespreekt hij de samenvoeging van zijn grondbegrippen tot een gearticuleerd en samenhangend geheel, zoals de wand, het huis en het hof.

Bij Van der Laan hangt alles samen met zijn maatverhoudingen en met name met zijn vondst van het plastische getal. Op basis van dit getal ontwikkelt hij een maatstelsel, dat grote invloed heeft gehad op zijn architectuur, en ook op die van de Bossche School.

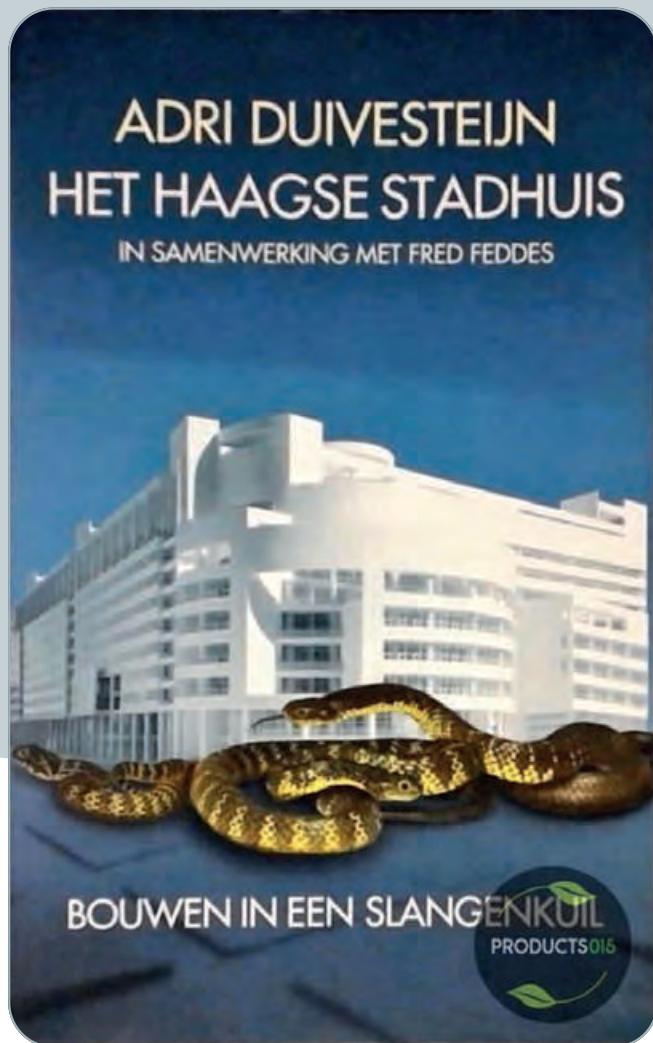
Naar de mening van Van der Laan zijn de algemene uitgangspunten van de architectuur gedurende de afgelopen eeuwen verloren gegaan. Op basis van zijn lezingen over de grondprincipes van de architectuur heeft hij het boek *De architectonische ruimte* geschreven, waarin de drie belangrijke begrippen uit de architectuur: ruimte, compositie en proportie een centrale rol spelen.

De architectuur van Dom van der laan wordt gekenmerkt door een specifieke, eigen vormtaal en ook door een daarbij horend materiaal- en kleurgebruik. In zijn theorie heeft Dom van der Laan altijd objectiviteit nagestreefd en daarmee alle verwijzingen naar een (geprefereerde) bouwstijl bewust willen vermijden. Voor hem gaat het om de samenhang in vormen, proporties, ritmiek, materiaalgebruik, textuur en kleur. Deze combinatie leidt tot een geheel, tot een eenheid tussen het gebouw aan de ene kant en de natuur en ruimte aan de andere kant. Deze architectuur straalt rust en schoonheid uit, vooral door zijn eenvoud. Iets dat natuurlijk paste bij de (klooster) wereld waarin deze monnik leefde. >>

Voor architectuurliefhebbers is dit boek zeer aanbevelenswaard, zei het dat het een bepaalde abstractie kent die het lezen van het boek niet altijd even gemakkelijk maakt. Daar staat tegenover dat de liefhebber van architectuur door het lezen van het boek in contact komt met zijn theorie over ruimte-ervaring, maatverhoudingen en niet te vergeten 'het plastische getal' (wat te vergelijken is met de gulden snede). Van der Laan's boek heeft grote invloed gehad op architecten, vooral op architecten die houden van 'zuivere architectuur', een type architectuur dat nooit verveelt en eigenlijk 'tijdloos' is!

Maurice J.H. Bastings,
adviseur Monumentenzorg – architect AvB <<

- Nijmegen, 1995

Adri Duivesteijn (in samenwerking met Fred Feddes)

Het Haagse stadhuis

bouwen in een slangenkuil

‘Het moest een stedelijke ontmoetingsplek kunnen worden, een vanzelfsprekend deel van het leven in de stad (...). Deze plek, vond ik, moest er niet zijn voor één groep van de bevolking, niet uitsluitend voor een bestuurlijke, maatschappelijke of culturele elite, niet uitsluitend voor het ‘zand’. Ook de ‘gewone mensen’ van het ‘veen’ moesten het als hun plek kunnen ervaren (...).’

Dit was wat wethouder Adri Duivesteijn voor ogen stond toen hij zijn gevecht begon, in B&W, in de raad en in de stad, voor de bouw van een nieuw stadhuis in het Haagse Spuikwartier. Het staat te lezen in het adembenemend geschreven boek *Het Haagse stadhuis*. Die locatie was cruciaal: het ging om een totaal verslonsde plek, midden in de stad op de grens van duinlandschap en veen, grondsoorten die tevens de scherpe verdeling tussen verschillende sociale klassen in de bevolking markeerden. Duivesteijn was, ook voor een sociaaldemocratische wethouder ongebruikelijk, afkomstig van het ‘veen’, de Schilderswijk om precies te zijn. Hij was in de eerste zes jaren van zijn wethouderschap (1980-1986) vooral bezig geweest de Haagse stadsvernieuwing eindelijk, na jaren van wanhoop, van de grond te krijgen. In 1986 kreeg hij zijn beroemde *brainwave*: een nieuw stadhuis midden in de stad, gecombineerd met een nieuwe bibliotheek. Precies daar waar veen en zand in elkaar overgaan en waar dus hogere en lagere klassen van de samenleving elkaar konden tegenkomen.

Duivesteijns relaas over de totstandkoming van dat stadhuis is er een van een enorme strijd die het uiterste van zijn talenten, vechtlust en volharding vergde. Ook het socialisme sluit, zo bleek, onderlinge animositeit niet uit. De ergste strijd van Duivesteijn deed zich immers voor in eigen politieke kring. Dit, terwijl over de plek van het stadhuis en de vereiste kwaliteit geen onenigheid bestond. Het kostte Duivesteijn uiteindelijk politiek de kop: hij moest zijn wethouderschap in 1989 opofferen om zijn plan erdoor te krijgen. Zes jaar later stond het er: het schitterende witte stadhuis van Richard Meier.

Het Haagse stadhuis is een boek dat de relevantie laat zien, en de noodzaak tegelijk, van sterk en volhardend politiek bestuur als het erom gaat in stedenbouw en architectuur kwaliteit tot stand te brengen.

Joop van den Berg,
oud-hoofddirecteur Vereniging van Nederlandse Gemeenten <<

Charlotte van den Broeck

Waagstukken

De auteur reist dwars door Europa naar dertien allerlaatste bouwwerken van architecten wier leven op een tragische manier eindigde ... ze reisde af naar Turnhout, Oostende, Rome, Napels, Wenen, Schotland, Malta en America. Ze bezoekt kerken, zwembaden, villa's, musea en kazernes van architecten als Francesco Borromini, Eduard van der Nüll, Reginald Wycliffe Geare, Lamont Young of George Arthur Crump. Het gaat in dit boek om bekende en vergeten architecten, die zelfmoord pleegden op of in een door hen ontworpen gebouw, of juist omwille van dat gebouw. Ze hebben op een of andere manier in hun hoogmoed gefaald. Hun ingrepen in de openbare ruimte bleken mislukkingen, of werden door hun als mislukkingen ervaren. Charlotte van den Broeck onderzoekt in dit boek het verband tussen het persoonlijk ervaren van 'mislukking' en 'falen' in de ogen van het publiek. Ze onderzoekt tevens de relatie tussen het belang van de openbare ruimte en het gezag van de architect.

Door dit boek kreeg ik vreselijk veel zin om uit het corona-keurslijf te breken en de auteur achterna te reizen om ter plekke met eigen ogen te zien (of opnieuw te zien) waarom een bouwwerk door een architect als een zodanige mislukking werd beschouwd, dat hij zich omwille van zijn schepping van het leven beroofde. Was het faalangst? Was het hoogmoed? Was het 't noodlot'? Je kunt er niet in ophouden.

• Amsterdam/Antwerpen 2019

- Recensie uit Trouw: 'Een romantisch beeld van de scheppende kunstenaar waar je tegenwoordig in onze zakelijker, opportunistische tijden niet veel meer over hoort.'
- Stefan Hermans: 'Wat een sensibel, intelligent en mooi boek is *Waagstukken*'

(Het boek was ooit een DWDD tip; daar zag ik dit boek voor het eerst)

Jac van den Boogard, (kunst)historicus <<

Erik van der Kooij (ed.)

Amsterdam Urban Design

Work in Progress 2020

Het boek *Amsterdam Urban Design; Work in Progress 2020* (336 pagina's) bevat een actueel overzicht van bijna vijftig ruimtelijke projecten in en rond Amsterdam, die in uitvoering zijn, maar die vooral de komende decennia worden uitgevoerd.

De bevolking van Amsterdam groeit al geruime tijd met ongeveer 10.000 inwoners per jaar. Het gaat deels om jonge hoogopgeleide professionals, aangetrokken door het innovatieve klimaat van de stad. Tegelijkertijd wil de stad de huidige bewoners behouden en binden door betaalbare huisvesting te bieden. De stad heeft zich voor de opgave gesteld om voor 2040 minstens 150.000 nieuwe woningen te bouwen. In lijn met de *Nationale omgevingsvisie* (NOVI) zal dat gebeuren binnen de gemeentegrenzen. Het gemeentebestuur acht deze operatie haalbaar en heeft de benodigde locaties al gevonden. Voorwaarde is wel verandering van het leefpatroon. Een eigen auto voor de deur zal niet meer mogelijk zijn, verplaatsing gebeurt lopend, fietsend en met het openbaar vervoer. Er komt verder een veelvoud aan nieuwe woningtypen, zoals *co-housing*: aantrekkelijke wooneenheden met een beperkte eigen ruimte voor elke bewoner, en veel collectieve faciliteiten.

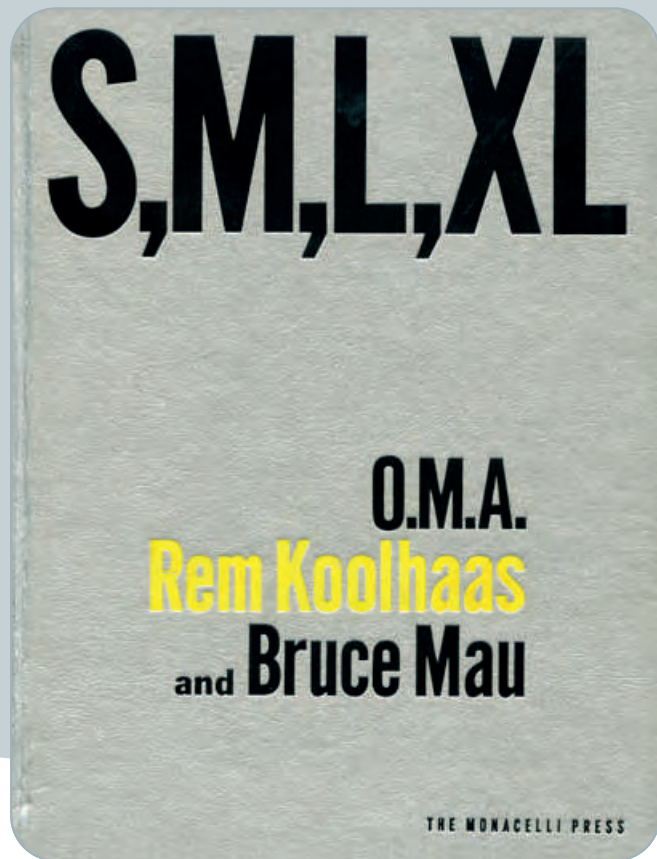
Het boek is voor elke architectuur liefhebber een must. Het is een unieke en gedetailleerde kennismaking met de visie op bouwen in de stad, gebaseerd op een herkenbare gebiedsdifferentiatie, bouwen in hoge dichtheden en een combinatie van wonen en werken en natuur. Een belangrijk bestanddeel daarvan is het 'nieuwe Amsterdamse blok', een visie om binnen - naar omvang variërende blokken - zowel eenheid als verscheidenheid te realiseren. Centraal in het boek staat de bespreking van projecten in uitvoering en in ontwikkeling. Hierbij wordt in ruimtelijke mate gebruik gemaakt van plantekeningen, foto's en levensechte visualiseringen.

Ik nam elke avond twee of drie wijken door. Een activiteit die niet alleen een helder beeld geeft van hoe Amsterdam over enkele decennia er zal uitzien, maar ook mijn kijk verdiepte op de rol van architectuur op stedelijk niveau. Wie gratis wil kennismaken met het boek, dat overigens slechts enkele tientjes kost, kan een speciale editie van het gemeentelijke tijdschrift *Plan Amsterdam* downloaden (*Plan Amsterdam* 01, 2020).

Herman van den Bosch,
emeritus hoogleraar Managementwetenschappen
Open Universiteit en auteur van het boek
*Steden van de toekomst. Humaan als keuze. Smart
waar dat helpt.* <<

• Amsterdam, 2019

• New York, 1995

O.M.A, Rem Koolhaas en Bruce Mau S,M,L,XL

Halverwege de jaren negentig verscheen het boek *S,M,L,XL*. Het boek is het resultaat van de samenwerking van de architect Rem Koolhaas met de grafisch vormgever Bruce Mau en geeft een beeld van de ontwikkeling dat het bureau O.M.A. van Rem Koolhaas heeft doorgemaakt. De titel verwijst naar de groei van het bureau en de schaal van de projecten.

Zelf ben ik op dat moment halverwege mijn studie, ik heb vijf jaar studie achter de rug en ik weet dat ik nog zeker vijf jaar moet. In mijn persoonlijke beleving is het kunst- en architectuuronderwijs op dat moment sterk gericht op het modernisme. Het postmodernisme was maar een retro- of neostijl. Ik hoor het enkele van mijn docenten nog zo zeggen. Tegenwoordig denk ik daar iets genuanceerder over.

Enfin, toen kwam daar het boek *S₂M,L,XL*. Voor mij was dit een eerste kennismaking met een andere benadering van het vak architectuur. Zoals ontwerpen, dat voor mijn gevoel vooral onderzoeken is naar de ordening van programma's, waarbij de architectonische verschijningsvorm enkel een resultante van dit onderzoek is. Kortom wij bepalen zelf onze vrijheid en spelregels voor de architectuur. Maar ook het besef dat wij architecten geen architectuur maken voor een ideologische samenleving, maar voor een samenleving met scherpe kanten en grote uitdagingen voor de toekomst, juist daar liggen de opgaves.

In het boek draait het nog om het vertellen van verhalen. Het werk in het boek stamt uit de begintijd van het gebruik van computers in de architectuur. De verhalen van de projecten worden verteld met collage's, maquettes, teksten, tekeningen, schetsen, en - als ze gerealiseerd zijn - met projectfoto's. Het gemis aan fotorealistische renderings van projecten in een utopisch omgeving en ideologische samenleving, zoals we tegenwoordig vaak zien, is juist een verademing. Geregeld blader ik nog door dit boek, de tijd is er ondertussen overheen gegaan, maar de thema's zijn niet minder relevant gebleven.

Roland van Bussel,
architect en lid Programmaraad TOPOS <<

FIK MEIJER TWE STEDEN

OPKOMST VAN
CONSTANTINOPEL

NEERGAN
VAN

ROME

(330-608)

Ⓐ

• Amsterdam, 2017

Fik Meijer

Twee steden

opkomst van Constantinopel, neergang van Rome (330/608)

Rome was eeuwenlang de hoofdstad van het Romeinse Rijk. In Rome lieten de keizers het vanaf de vierde eeuw afweten. De pausen sprongen in dat machtsvacuüm. Visigoten en Vandalen plunderden de stad in de vijfde eeuw. Het aantal inwoners liep daardoor snel terug. In de zesde eeuw zette het verval verder door.

In 330 stichtte keizer Constantijn een nieuwe (hoofd)stad in het oosten van het Romeinse Rijk: **Constantinopel** (nu: Istanbul). Als snel kreeg de stad de aanduiding: het 'nieuwe Rome'. De geschiedenis van Constantinopel is imponerend: de muren van Theodosius II, het Nika-oproer dat in 532 bijna de hele stad in as legde, de wederopbouw met de Hagia Sophia als pronkstuk.

Vaak wordt beweerd dat Constantinopel direct de plaats innam van het oude Rome. Volgens Fik Meijer verliep dat proces echter geleidelijk. De geschiedenis van Rome en Constantinopel tussen 330 en 608 is complex. De bijna driehonderd jaar van opkomst en verval, van macht en intrige, van geloof, ongeloof en ketterij, van rijkdom en armoede, van harmonie en rellen zijn het onderwerp van het boek. Het boek is doorspekt met voorbeelden van plattegronden, architectuur, cultuur en foto's.

Veel vrienden van TOPOS zullen Rome en Istanbul bezocht hebben, net als ik. Persoonlijk vind ik het boek een aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is in de geschiedenis en ontwikkeling van deze steden.

Bart Bux, lid Programmaraad TOPOS <<

Reinier de Graaf

Four Walls and a Roof

The complex nature of a simple profession

Reinier de Graaf

Four Walls and a Roof

THE COMPLEX NATURE OF
A SIMPLE PROFESSION

• Cambridge, MA. 2017

Four Walls and a Roof bestaat uit een verzameling essays die zijn verdeeld over zeven hoofdstukken, waarin mythes worden ontleend die doorgaans met het vak architectuur worden geassocieerd: de autoriteit van de architect, het vertrouwen in persoonlijke inspiratie, de inzet voor goede doelen, zeggenschap, onafhankelijkheid van externe invloeden, beheersing van de grote schaal en last but not least vooruitgang.

Het boek combineert beschouwingen over de huidige staat van de architectuur met persoonlijke verhalen over het werk van OMA, Office for Metropolitan Architecture, het geesteskind van Rem Koolhaas. Hij, de auteur, toont de wereld van de hedendaagse architectuur in levendige momentopnames. Van New Yorkse buitenwijken tot het puin van Noord-Irak, van de wereld van het grote geld in Londen, Moskou en Dubai tot en met afval bezaaide achterbuurten in grote steden, die symbool staan voor de vervlogen hoop. Het boek beschrijft oligarchen, rijke invloedrijke personen, die vastbesloten zijn hun eigen ambities te vertalen in beton en staal. Projectontwikkelaars voor wie architectuur alleen maar de kapstok is om te investeren en het behalen van een maximaal rendement. Maar ook de advocaten van de politici, de bureaucraten, de ingehuurde consultants en andere aanhangers, die liegen met valse beloften en de architectuur slechts gebruiken om het naar hun eigen hand te zetten. Het is daarom geen vrolijk boek, maar in het

laatste hoofdstuk *progress* is een cluster van artikelen verzameld, waarbij er hoop is op een lichtpuntje aan de horizon.

Wie is Reinier de Graaf? Geboren in 1964 in een wederopbouwwijk op Rotterdam-Zuid en studeerde architectuur in Delft, werkte enige tijd in Londen en reist nu als partner van OMA de hele wereld over om ontwerpen te presenteren en om mee te praten op symposia over de toekomst van steden. Zijn veelvuldig gebruikt (stop)woord is paradox. Hij plaatst stedenbouw in een context van wereldgebeurtenissen. Dit boek is geen *pageturner* en verwacht geen grote of meeslepende ideeën of standpunten, het zijn vooral gedachten die worden geuit zonder dat daar consequenties of conclusies aan worden verbonden. Zelf koester ik het boek als een persoonlijk geschenk van een vriendin uit onze gezamenlijke vriendenkring.

Luc Coenegracht, architect <<

Robert A.M. Stern, David Fischman en Jacob Tilove

Paradise Planned

The Garden Suburb and the Modern City

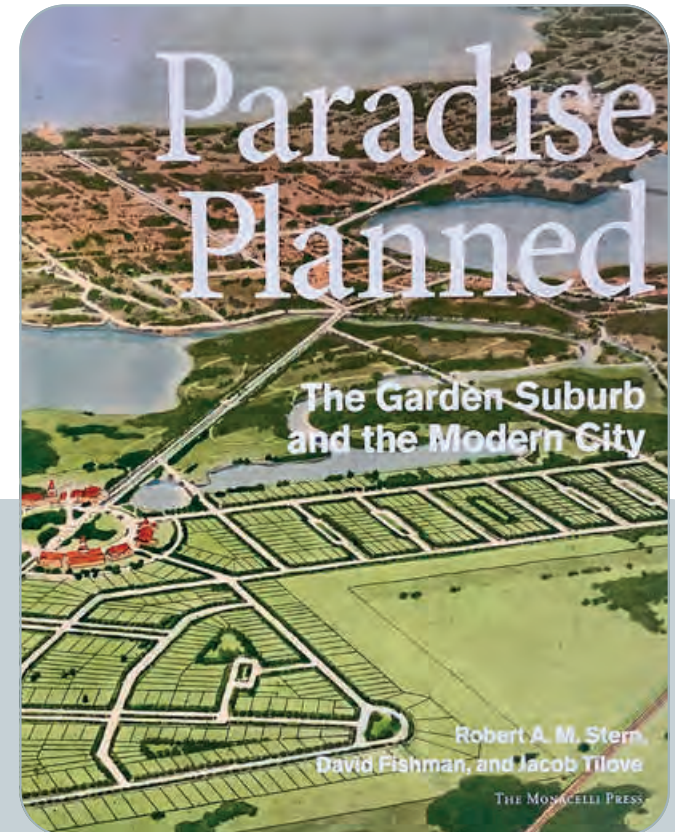
Dit ettelijke kilo's zware boek encyclopedische boek is de meest complete geschiedenis van de ontwikkeling van de *garden suburb* ofwel de tuinwijk tot nu toe. Het fenomeen vond zijn oorsprong in Engeland in de late achttiende eeuw en werd snel geadopteerd in Noord-Europa en de Verenigde Staten om zich vervolgens geleidelijk over de wereld te verspreiden. De pastorale omgeving maakte een ideale manier van leven mogelijk buiten de stad waarbij deze laatste steeds goed bereikbaar was met tram, trein of auto.

Deze beweging heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de geschiedenis van het wonen en de architectuur- en stedenbouwgeschiedenis. Het boek wordt gepresenteerd als een essentiële hulpbron voor iedereen die zich met de verbetering van bestaande tuinwijken bezig houdt of degenen die zich willen laten inspireren bij het ontwerpen van nieuwe buitenwijken. De hoofdauteur, de moderne traditionalist architect Robert A.M. Stern (1939), zegt hierover het volgende: 'Planned as part of the metropolitan city, the garden suburb is the best template yet devised to archive a habitable earthly paradise.'

Ik ben al jaren gefascineerd door de tuinwijk en tuinstadgedachte, alsook door de Engelse Arts & Crafts-beweging. Beiden zijn onder andere een gevolg van de zoektocht naar een betere en meer menselijke woon-

omgeving ingegeven door de slechte woonomstandigheden in de steden als gevolg van de industriële revolutie. Er is sprake van het verenigen van ogenschijnlijk contraire principes. Natuur en cultuur, stad en platteland en de moderne tijd met bijbehorende technologie in combinatie met streekeigen bouwtradities.

Paradise Planned geeft een boeiend beeld van de mogelijkheden die het concept van de tuinwijk ons kan bieden, zowel stedenbouwkundig als voor wat betreft de architectuur. In Nederland kende de tuinwijk haar bloeiperiode vooral in het interbellum tot het midden van de van de twintigste eeuw. In de wederopbouwjaren, met de doorbraak van de principes van het modernisme, verloor zij aan betekenis ten gunste van een meer abstracte vorm van steden- bouw en architectuur. Sinds enige tijd is er gelukkig weer meer aandacht voor de realisatie van groene en ook duurzame woonwijken met een menselijke schaal. Op dit moment speelt de discussie van inbreiden of uitbreiden en hoogbouw of laagbouw tegen de achtergrond van de woningnood in ons land. Het een hoeft het ander echter, denk ik, niet uit te sluiten. Ook nieuwe woonwijken kunnen een waardevolle hoogwaardige en duurzame toevoeging aan de hedendaagse stad zijn. De vele succesvolle voorbeelden van tuinwijken in het boek laten zien dat dit mogelijk is. >>

• New York, 2013

Niet voor niets behoren de Nederlandse tuinvijken met de bijhorende 'jaren dertig' huizen inmiddels tot de meest gewilde plekken om te wonen. De ruime opzet, zowel voor wat betreft de openbare ruimte als privé beschikbare ruimte, nodigen daartoe uit. Bovendien is er binnen dit kader ruimte voor uiteenlopende vormen van architectuur. Laten we met zijn allen de uitdaging oppakken en weer voor uiteenlopende groepen in de samenleving een duurzame groene leefomgeving creëren. Een voorwaarde hiervoor is een ruimtelijk beleid dat het mogelijk maakt om dit ook betaalbaar te realiseren.

Roger Crols, architectuurhistoricus <<

• Maastricht, 2010

René Daniëls

Stedenbouwer in hart en nieren

Wie kent hem niet? René Daniëls is al 50 jaar lang een gepassioneerde stedenbouwer. Toen hij 40 jaar in het vakgebied zat, is er een monografie samengesteld van zijn leven en werk. Dit is gebeurd in de vorm van een gesprek dat Nico Nelissen met hem voerde over al datgene wat hij gedurende die lange tijd aan activiteiten had ondernomen op het gebied van de stedenbouw in binnen- en buitenland. Het is een waar tijdsbeeld geworden van een belangrijke periode uit de geschiedenis van het vakgebied van de stedenbouw. Het boek schetst de ambities van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw, toen de maatschappij nog erg maakbaar leek en aan stedenbouw een belangrijke rol werd toebedacht. Het beschrijft ook de economische recessie uit de jaren tachtig met een verlies aan vertrouwen in stedenbouw en gemeentelijke stedenbouwkundige diensten. In de jaren negentig gaat 'de markt' op het gebied van de ruimtelijke ontwikkeling een steeds belangrijkere rol spelen en heeft daarvoor de medewerking van de (gemeentelijke) overheden nodig. Overheidsbedrijven verkennen de rol van gebiedsontwikkelaar. PPS-constructies winnen aan populariteit. De stedenbouwer en de stedenbouwkundige bureaus moeten zich heroriënteren, zowel qua opgave waarmee ze te maken krijgen, als qua context waarbinnen ze moeten opereren. In het begin van de eenentwintigste eeuw werd de discussie gevoerd of de stedenbouwer niet te zeer als slippen-dragers van marktpartijen fungeerde. Daarbij rees de vraag of er niet behoefte is aan een meer zelfverzekerde stedenbouwer die weer echt lijnen (letterlijk en figuurlijk) durft uit te zetten. Een stedenbouwer als gebiedsregisseur, opererend vanuit een visie. Velen

die samen met René Daniëls aan de stedenbouwkundige (veld)tocht hebben meegedaan, vertellen over hun ervaringen met een 'unglaublich liebenswürdig offenen und unkomplizierten Menschen', zoals een van de (buitenlandse) collega's hem omschrijft. Het is een zeer leeswaardig boek dat zich afspeelt op het snijvlak van persoonlijke geschiedenis, ontwikkelingen in de maatschappij en trends op het gebied van architectuur en stedenbouw. René Daniëls heeft een eminente rol gespeeld op dit boeiende snijvlak. Als markante persoonlijkheid, wiens aanwezigheid altijd voelbaar en merkbaar is, heeft hij op een grootse wijze bijgedragen aan ruimtelijke plannen voor talrijke steden, niet alleen in Nederland, maar met name ook in de Euregio en in heel Europa. Door dit alles ben ik als zoon uitermate trots op wat mijn vader heeft bereikt en hoe hij, samen met mijn moeder Helen, zijn toekomst met ons heeft vormgegeven. De vele lofuitingen van collega's en vrienden die hem ten deel vallen in het boek, onderstrepen dit. Een groot compliment aan Nico Nelissen die er wederom meesterlijk in is geslaagd om bijzondere bijdragen op het stedenbouwkundige vakgebied toegankelijk te maken voor een breed publiek. Het boek leest als een trein en daarom wil ik dat hier graag als leestip onder de aandacht brengen.

Ariel Daniëls <<

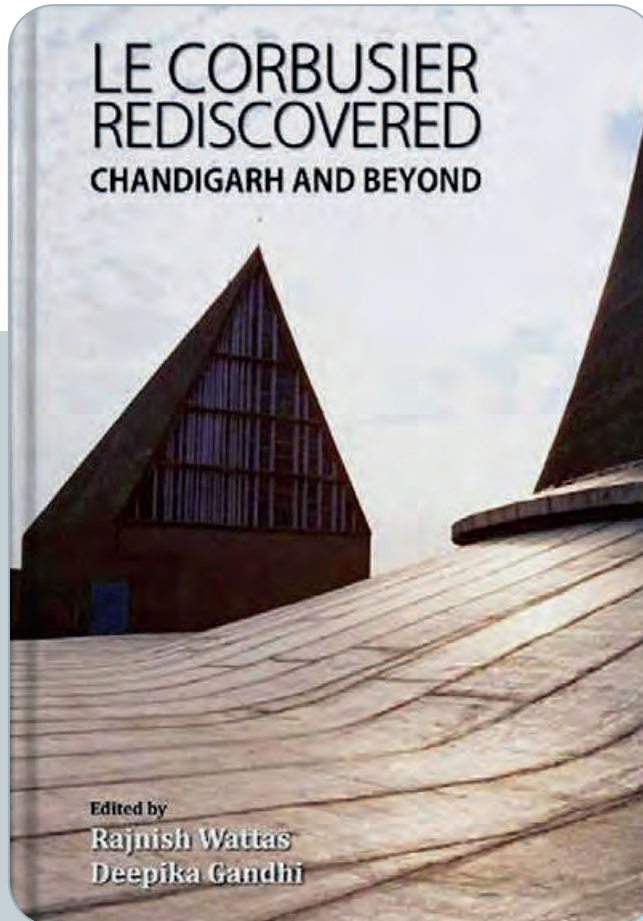
Rajnish Wattas en Deepika Gandhi

Le Corbusier rediscovered

Chandigarh and beyond

De inhoud van het boek wordt als volgt geresumeerd: 'The diverse interlinked themes forming a composite compendium, rediscover the timelessness of Le Corbusier's architecture and revisit his impact in India and the world over. Current issues like conservation of Chandigarh's architectural heritage, future strategies for its growth and the Smart City model for Indian urbanisation are also addressed. The book is imbued with a patina of historicity imparted by the inclusion of some rare archival images and texts.'

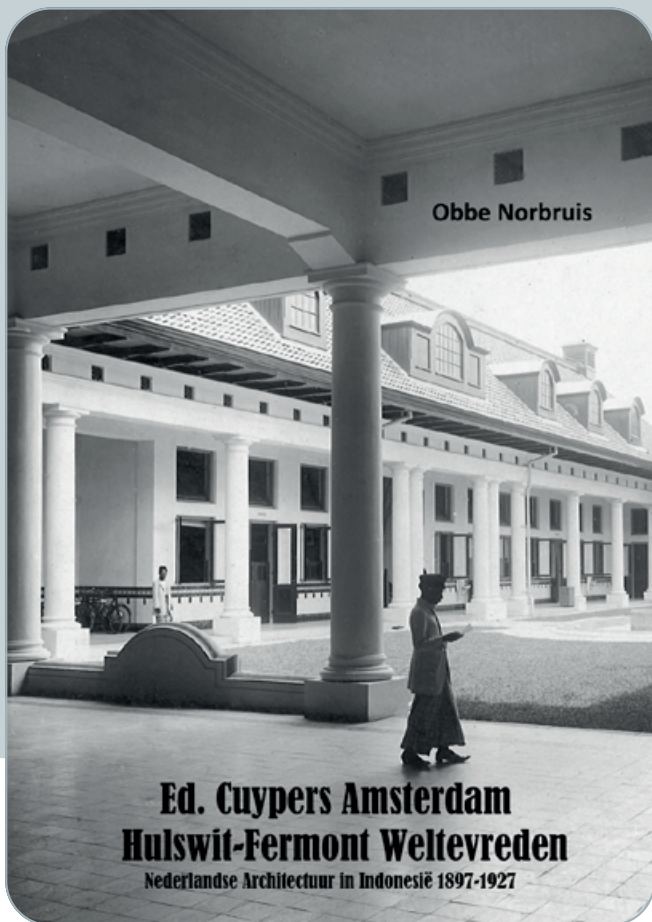
Mijn bezoek aan Chandigarh was een enorme ervaring. De daar aanwezige projecten van Le Corbusier waren een verzameling van grootse architectuur bestaande uit heldere vormen en kleur en met aandacht voor inrichting van het openbare gebied. Een verwevenheid van groen en prachtig ontworpen sculpturen. De samenhang tussen architectuur, kunst, kleur en het groen, was vanuit cultuurfilosofisch oogpunt, voor mij een overweldigende ontdekking. Wat ik totaal niet had verwacht, is de kwaliteit van zijn stedenbouwkundig

• New Delhi, India, 2018

plan. De erfenis van zijn architectuur, kunst en inrichting van de buitenruimte is belangrijk, maar zijn voorstelling van de *city in garden* is alles overstijgend. Zijn *Garden City* gaat nu 'probleemloos' over in een *Smart City*. Zijn plan van destijds laat zich prima doorvertalen naar een nieuw (al aanwezig) Masterplan voor 2031. Ik heb in mijn leven veel steden in de wereld mogen bezoeken, maar deze stad is verbazingwekkend. Het contrast met de huidige Indiase steden kan gewoonweg niet groter zijn. Als ik in India zou moeten leven, zou ik Chandigarh als woonplaats prefereren. De stad kent namelijk een helder en overzichtelijk stedenbouwkundig concept met mooie bomenlanen, de stad is geschikt voor voetgangers, fietsers en auto's en beschikt over prachtige parken. Ze heeft ook een bijzonder stadscentrum dat nu gelukkig wordt opgeknapt. Aan de 'kop' van dit stedenbouwkundig concept bevinden zich de overheidsgebouwen met de imposante architectuur van Le Corbusier zelf.

Ir René Daniëls, urban designer <<

Obbe Norbruis

Alweer een sieraad voor de stad

het werk van Ed. Cuypers en Hulswit-Fermont in Nederlands-Indië 1897-1927

Dit boek beschrijft het leven van Eduard Cuypers, Marius Hulswit, Arthur Fermont, de mensen om hen heen en hun projecten in Nederlands-Indië, waar zij zowel vanuit Amsterdam als in Batavia aan werkten. Met grote vanzelfsprekendheid kwam het ene gebouw na het andere tot stand in Nederlands-Indië. Kranten schreven telkens jubelend over 'een sieraad voor de stad'. De man daarachter was Eduard Cuypers (1859-1927). Rond 1900 behoorde hij met zijn bureau tot een van de meest gevierde architecten in Nederland. Door nieuwe opvattingen in de architectuur kreeg hij het op den duur moeilijk in Nederland en met het verstrijken der jaren werd hij vrijwel doodgezwegen. Werkend vanuit Amsterdam verlegde hij daarop zijn werkterrein, deels naar Nederlands-Indië waar, in samenwerking met Marius Hulswit (1862-1921) en Arthur Fermont (1882-1927), talloze gebouwen tot stand kwamen. Vele daarvan bestaan nog, Indonesië is er trots op. Dit is het boeiende verhaal van die gebouwen en de mensen daarachter. Een tweede deel van de reeks *Architectuur met vlag en wimpel* beschrijft de periode van 1927-1957.

Erg fraai is de koloniale geschiedenis van Nederland niet geweest. Ook het recente boek van David van Reybrouck *Revolusi* maakt dat nog eens pijnlijk duidelijk. Dat neemt niet weg dat een deel van de Nederlandse architectuurgeschiedenis, waarover nog weinig bekend is, zich ook hier afspeelde. De gebouwen die een aantal Nederlandse architecten in Indonesië achterlieten, zijn zeker de moeite waard. Ook in Indonesië is de belangstelling voor de architectuur uit deze periode gegroeid. In de afgelopen jaren is een groot aantal gebouwen gerestaureerd en worden oude binnensteden opgeknapt. Deze gerestaureerde historische centra geven een flinke impuls aan het binnen- en buitenlands toerisme, met veel nieuwe bedrijvigheid in een aantrekkelijke vernieuwde omgeving.

Gea Dekkers <<

- Edam, 2018

Sven Ehmann, Robert Klanten en Sofia Borges (ed.)

Building Better

Sustainable Architecture for Family Homes

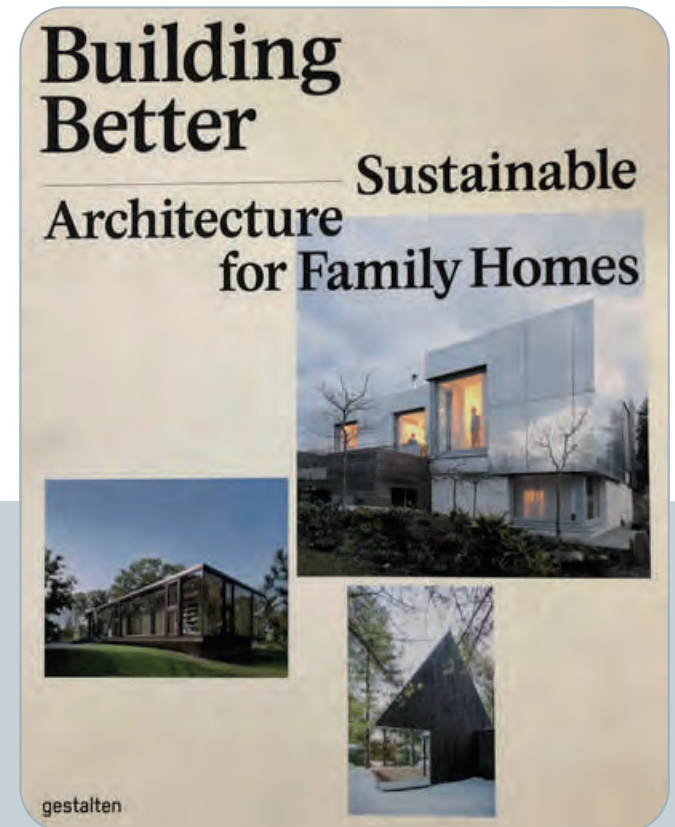
Ooit, in de jaren zeventig van de vorige eeuw, kocht ik *Die Alten bauten besser*, een pleidooi om de verworvenheden uit het verleden te gebruiken voor het bouwen van nu. Actueler dan ooit, nu duurzaamheid móét en ook ecologie een plaats aan de tekentafel opeist.

Over die materie is al veel verschenen, maar uit *In search of natural architecture* van David Pearson, *Humanitarian Architecture* van de Japanse grootmeester in eenvoudige materialen en constructies Shigeru Ban en *Building Better, Sustainable Architecture for Family Homes* kies ik het laatste. In dat boek staan prachtige, haalbare oplossingen voor betaalbare woningbouw, die niet per se alleen geschikt is voor gezinnen. Het gaat om ge- en hergebruik van materialen met een bescheiden voetafdruk, om zo ook de energiehuishouding aan banden te kunnen leggen. Met wereldwijde voorbeelden is *Building Better* een staalkaart van omgevingsvriendelijke huizen, waarbij behalve het ontwerp, ook het gebruik en de materialen, alsook technische gegevens aan bod komen. De noodzakelijke dialoog tussen opdrachtgever en architect maakt het ook een zeer inspirerend boek en laat zien dat wie een goed tuinhuisje kan ontwerpen, ook een villa aan kan.

Toch hoeft deze bouwbenadering zich niet te beperken tot de particuliere opdrachtgever: ook de woningbouwcoöperatie, misschien wel nét die speler, die immers door de rijksoverheid zo schandelijk is uitgekleed te beginnen met de verhuurdersheffing, kan baat hebben bij dit soort vormen van duurzaam bouwen.

En dan zit Limburg in een zeer bevoorrechte positie. We zitten hier op miljarden kubieke meters leem, dé mooiste bouwstof die we op aarde hebben. Duurzaam en milieuvriendelijk in optima forma, want waar je voor het maken van baksteen veel transport en ook veel meer energie nodig hebt, kan leem direct - en vrijwel zonder extra bewerking - gebruikt worden. In combinatie met houtskeletbouw heb je dan een perfect systeem dat bovendien vrijwel totaal recyclebare woningen oplevert. De bouwopgave die er ligt, schreeuwt om dergelijke oplossingen!

Coen Eggen, bouwhistoricus <<

• Berlin, 2014

Nescio (Frits Gröhnloh, 1882-1961)

Boven het dal en andere verhalen

Over een verliefde scepticus:

'Nu voelde hij zich al niet eenzaam meer. Hier keek je uren ver (...) 't Groene korenveld liep van 't pad nauw merkbaar op en zo verborg de akker de wereld die er achter was, alleen de toppen van de torens van Maastricht waren te zien aan het eind ervan. (...) Maar 't machtigste was 't gezicht naar den berg toe, die oprees uit 't Maasdal, dat je niet zag, de rivier lag te diep, maar daar waren de twee torens van de kerk van Heugem, de kerk zelf lag ook te laag; al zag je het niet, 't dal was daar heel duidelijk.'

Uit het verhaal: Verliefdheid, Bemelen, pp 32-59.

Wandelaar Nescio schreef vaker over oeroude urbane landschappen. Over Rhenen, Berg en Dal en bijvoorbeeld Maastricht. Zijn literaire betekenis is veelvuldig belicht. Voor mij komt daar bij: haarscherpe observaties, simultaan kijkend naar grote landschappelijke ensembles en naar microscopische details. En de manier waarop het sluipende proces van aantasting van landschappelijke schoonheid aan de kaak wordt gesteld, met understatement, mild en subtiel, maar onmiskenbaar.

Nescio beschreef het zicht op het Maasdal in maart 1919. Exact 70 jaar later, in het vroege voorjaar van 1989, overzie ik vanaf de rand van het hoogterras het open landschap van het middenteras, begrensd door het oeroude dorpenlint Amby-Scharn-Heer. Daarachter het silhouet van de dubbelstad. Ik was hier vaker, maar kijk nu intenser. Er spookt een specifiek vraagstuk door het hoofd.

Kortgeleden heeft Huub Smeets, voortvarende directeur Stadsontwikkeling, me gevraagd te helpen bij het opstellen van het Structuurplan voor Maastricht voor de periode 1990-2000. Een hoogst eervol verzoek, maar wel een haastklus. Ik loop in Bemelen te peinzen na een breed plan-atelier, waarin alle planvoornemens werden gepresenteerd. Ook alle geplande verkeerswegen, zoals een nieuwe snelweg ten noorden van de stad. En, als oplossing voor de beruchte bottleneck A-2, een omleiding over het middenteras. Misschien een tunnel? Nee, te duur en geen ruimte. En het meest concrete plan: een nieuwe Terblijterweg, gepresenteerd als 'broodnodige' verbinding tussen Maastricht en Valkenburg en ontworpen als schakel in het snelwegennet, compleet met ongelijkvloerse kruisingen en een rationele tracering die helaas ten koste zal gaan van de prachtige Withuishoeve. Provinciale subsidie onderstreepte de urgentie van dit project.

Die urgentie is mij nog niet duidelijk. Net ben ik gaan kijken waar die snelweg in Valkenburg gaat aansluiten. Ik constateer: bij een achterdeurtje en op een landschappelijk kwetsbaar punt. Er doemt een spookbeeld voor me op. Ik zie een middenteras dat gevuld >>

is met een prestigieus bedrijventerrein bij een prachtig verkeersknoop A2-Terblijterweg. Goed bereikbaar, ruimte in overvloed. Het geijkte snelweglandschap.

Ik raadpleeg mijn 'deep throat' bij de provincie. Dat bevestigt mijn vermoeden. De omleiding over het middenterras, de Haagse voorkeursvariant, wordt al als voldongen feit beschouwd. De volgende dagen hoor ik meer argumenten. Veel grond is al aangekocht door de stad, ik zie dollartekens. Sluipenderwijs werd al voorgesorteerd.

Nog dezelfde zomer zou de gemeenteraad haar Structuurplan 1990-2000 met grote meerderheid vaststellen, met als morfologisch sleutelbegrip: *'compacte stad in een wijds landschap'*. Er werd een primaat gelegd bij het culturele erfgoed van de stedelijke ruimte, bij de architectuur van stad en landschap. Beide zijn hier zo krachtig aanwezig, in hun onderlinge verwevenheid, dat het gek moet lopen om de verkeerde ingrepen te doen. De stad ontwerpt zichzelf. Voorwaarde is wel dat de stad met aandacht wordt gelezen, beluisterd en beproefd. Als die zintuigen even in slaap zijn gesukkeld, volstaat misschien een zachte wake-up call.

Die zomer maakte de stad scherpe keuzes, andere keuzes. De Terblijterweg werd afgeschaald tot een rustige parkway, die zich slingerend een weg zoekt van laag naar hoog en die de monumentale hoeve spaart. En als oplossing voor de beruchte bottleneck A-2 koos de stad voor een tunnel.

• **Eerste uitgave 1942; Heruitgave Amsterdam, 1961**

Hoe de stad die ambitie heeft weten waar te maken? Dat mooie verhaal past niet in dit bestek. Wel dat we dertig jaar later nog steeds kunnen wandelen in Bemelen en zien welke schoonheid mijn raadselachtige held in 1919 beschreef. Binnenkort verschijnt zijn ultieme biografie. Ik kan niet wachten.

Rein Geurtsen,
stedenbouwkundige, werkzaam voor de
Gemeente Maastricht tussen 1988 en 1998 <<

• **Structuurvisie Maastricht 1990-2000 – ruimtelijk diagram**

Nico Nelissen

Architectuur in Europa

Wanneer je goed geïnformeerd wil worden over de geschiedenis van de architectuur in Europa, dan heb ik maar één aanbeveling en dat is lees de drie boeken die Prof. Nico Nelissen over dit onderwerp heeft geschreven. De titels van de boeken zijn in chronologische volgorde van verschijnen: Oog voor architectuur in Europa, Strijd om architectuur in Europa en Hart voor architectuur in Europa. Ik volg al een aantal jaren een cursus kunstgeschiedenis, waarin architectuur en bouwkunst in elke periode die behandeld wordt, aan de orde komen. Bij de verdieping van mijn kennis op dit gebied maak ik mede gebruik van deze boeken. Ik heb ze gelukkig in mijn bezit, want ze zijn helaas uitverkocht. Ik zag overigens dat ze gratis te downloaden zijn van de TOPOS-website www.toposmaastricht.com. In deze trilogie worden in totaal 75 gebouwen behandeld die illustratief zijn voor de verschillende perioden van onze westerse cultuurgeschiedenis. De stromingen in de architectuur die gedurende de afgelopen 25 eeuwen het beeld van Europa hebben bepaald, komen allemaal aan de orde, vanaf de neolithische architectuur, de antieke Griekse en Romeinse bouwkunst tot en met het postmodernisme en het supermodernisme. Wat ik vooral interessant vind, is dat dit gebeurt aan de hand van wat de auteur noemt een 'architectuur-octogoon'. Dit is een handig hulpmiddel om gebouwen op een systematische manier te beschrijven, te analyseren en van commentaar te voorzien. De acht elementen van dit octogoon zijn: de opdrachtgever, het programma van eisen, de plek, de financiën, de wet- en regelgeving, de technische aspecten (materialen, constructies, installaties, licht en kleuren), de ecologische aspecten en de vormge-

ving. Al die acht elementen worden geplaatst binnen hun maatschappelijke context. Met behulp van dit wat hij noemt 'gecontextualiseerd octogoon' worden per boek steeds 25 gebouwen aan de orde gesteld. Ik noem er een paar om een idee te krijgen: Stonehenge, Acropolis, Pantheon, Onze-Lieve-Vrouwebasiliek, Pazzikapel, Villa Rotonda, Arc-et-Senans, Kirche am Steinhof, Thermalbad Vals, enzovoort, enzovoort.

Het voordeel van de trilogie is dat je op een systematische manier wordt ingeleid in de geschiedenis van de architectuur. Ik heb zelf een heel andere achtergrond, maar mijn belangstelling voor de architectuur is door zijn boeken sterk bevorderd. Als ik op vakantie ga, kijk ik stevast eerst even zijn boeken in om te zien of er bezienswaardige gebouwen zijn die ik zeker niet mag missen. Zijn boeken komen dan erg goed van pas want zijn schrijfstijl is heel toegankelijk en hij verstaat ook de kunst om de lezer enthousiast te maken. Met andere woorden mijn leestip voor architectuurliefhebbers is: neem kennis van deze fascinerende trilogie.

- Maastricht/Nijmegen, 2001, 2003, 2006

Diana van Gijlswijk, bewoner Nijmegen <<

Bernard Hulsman

Apenrotsen en andere nauwe verwanten

reis door de wereld van de moderne architectuur

De auteur (*1958) is redacteur van NRC. In de rubriek 'nauwe verwanten' op de achterpagina verwondert Hulsman zich over hoe vaak gebouwen in de twintigste eeuw op elkaar lijken. Geen plagiaat, maar imitatie is wel aannemelijk. Dit materiaal vult hij nu aan met stellingnames en invallen op basis van reisreportages en essays. Daarnaast interviewt hij architecten, zoals Berthold Lubetkin, Herman Hertzberger, Willem Jan Neutelings en Michiel Riedijk, Sjoerd Soeters, Morris Lapidus, Lotte Stam-Beese, Hermann Henselmann, Winy Maas, Rem Koolhaas en Hans Kollhoff.

Het boek kent 98 korte en langere hoofdstukken. Samen een netwerk vormend met vijf thema's: imitatie, moraal, iconen, machinekunst en *architecture parlante*. Met een apart label is elk thema goed te volgen doorheen het boek. Je hoeft dus niet van voor naar achter te lezen. Een gebouw(ontwerp) past soms in meerdere thema's. Neem Tatlin's monument: symbool van de Russische revolutie, eerste icoon van de twintigste eeuw, uiting van 'machinekunst', en ook *architecture parlante* door de twee tegen elkaar indraaiende spiralen van de toren die de marxistische geschiedopvatting representeren.

Hulsman zoekt speciaal naar de oorsprong van het moralisme in de architectuur. Deze interesse leidt via de Tweede Wereldoorlog terug naar het begin van de negentiende eeuw toen het geloof in de 'Zeitgeist' ontstond. Resultante: tal van mythen (over 'modernisme' en 'traditionalisme') en misverstanden (over 'goede' en 'foute' architectuur). *Apenrotsen* toont, volgens de auteur, een complex netwerk van verwantschappen, tegenstellingen, paradoxen, ongerijmdheden en misverstanden. Hulsman ziet zijn presentatie als een eerste aanzet tot een alternatieve, nieuwe architectuurgeschiedenis.

De inhoud lijkt op een caleidoscoop. Toch las ik het boek van begin tot eind, en bladerde ook regelmatig themagericht terug. Het boek is rijk door de vele pregnante projecten uit binnen- en buitenland. Het friste me op en bracht me ook veel nieuws. Het register staat toe om korte, afgeronde notities te lezen. Kortom, je kunt het materiaal bestuderen, maar ook van je nachtkastje nemen om 's avonds laat nog van enkele pagina's te genieten. Beslist een boeiende reis door de wereld van de moderne architectuur.

Henri Goverde,
em. politicoloog-bestuurskundige en planoloog <<

• Amsterdam, 2017

T.C. Boyle

De vrouwen

Elke architectuurliefhebber kan niet om hem heen en kan enkele van zijn werken, gezien of ongezien, bij naam noemen. Ik heb het over Frank Lloyd Wright (1867-1959), een van de grootste architecten van onze moderne geschiedenis. Tijdens mijn opleiding aan de Academie van Bouwkunst te Maastricht (1973-1980) raakte ik in de ban van zijn fantastische Gesamtkunstwerken en was ik jaloers op de enorme creativiteit en productie van deze man. Ik was in die periode nog alleen geïnteresseerd in zijn architectuur.

Wat ik toen niet wist, was zijn turbulente levensloop in de privésfeer. In de roman *De vrouwen* van T.C. Boyle word je meegesleept door de liefde van deze man voor vrouwen. Bij zijn eerste vrouw Catherine (Kitty) Tobin (1871-1959) kreeg hij zes kinderen. Deze relatie hield echter niet stand. In 1925 scheidde hij van haar. Hij leefde reeds samen met zijn minnares Martha (Mamah) Bouton Borthwick (1869-1914), waarmee hij al sinds 1905 een liefdevolle relatie had. In augustus 1914 leidde een ruzie tussen Wright en een van zijn in dienst genomen bedienden tot de moord op Mamah, haar beide kinderen uit een eerder huwelijk, drie van Wrights compagnons en een van de zoons van deze compagnons. De bediende stichtte brand in een vleugel van het woonhuis van Wright, Taliesin. Na dit drama trouwde hij met Maude Miriam Noel (1869-1930). Zij was echter verslaafd aan morfine en ook dit huwelijk werd verbroken. Na beëindiging van deze relatie, huwde hij Olga Ivanovna Lazovic (1899-1985). Een in Montenegro geboren danseres, waarmee hij een dochter kreeg.

- Amsterdam/Antwerpen 2019

T.C. Boyle beschrijft in zijn roman hoe het er werkelijk in Taliesin aan toe ging. Met harde hand werden de daar toen werkende architecten (be)geleid. Studenten die er wilden werken, moesten hoge bedragen betalen om te worden toegelaten en moesten tevens werken in de keuken. De auteur heeft het voorrecht om in een van zijn gebouwen te mogen wonen (het George C. Stewart-huis uit 1909?). Dit zal hem ongetwijfeld hebben geïnspireerd om deze schitterende roman te schrijven: een must voor architectuurliefhebbers.

John Hogenboom, architect <<

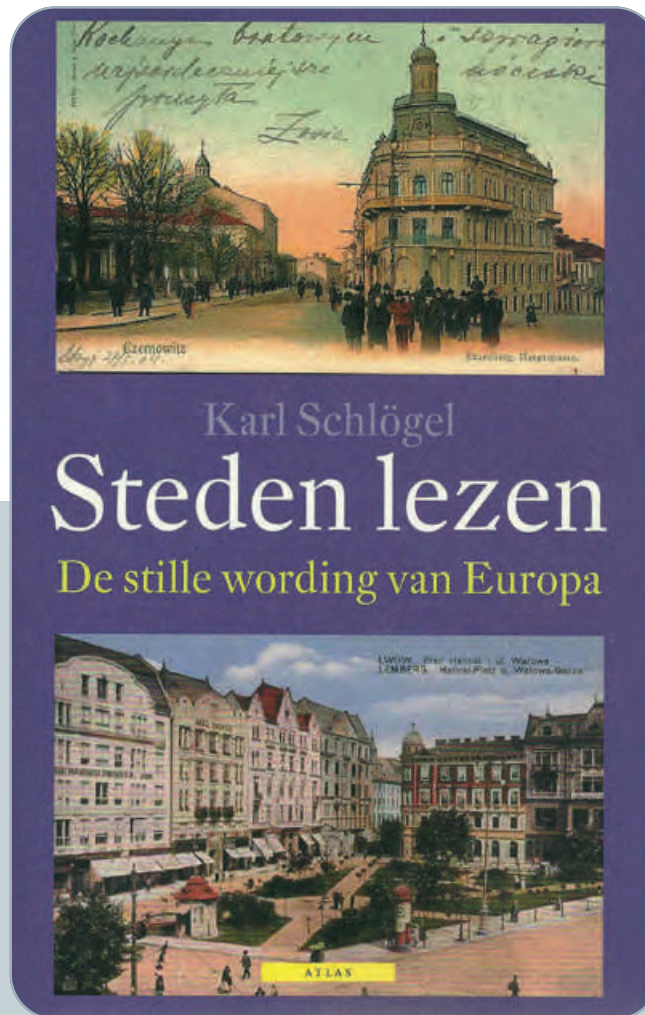
Karl Schlögel

Steden lezen

de stille wording van Europa

Schlögel is hoogleraar Oost-Europese geschiedenis in Frankfurt aan de Oder en brengt in dit boek een groot aantal steden tot leven. Plaatsen die vroeger verbonden waren met Europa raakten door het IJzeren Gordijn hun oorspronkelijke bestemming kwijt en proberen nu opnieuw de aansluiting met het Westen te vinden. Hij neemt ons als het ware bij de hand om ons te laten zien hoe verleden en heden in steden als Kaliningrad, het vroegere Koningsberg waar veel beroemde Duitse denkers en dichters vandaan kwamen, overal in elkaar grijpen en een nieuwe werkelijkheid scheppen. Zo voert hij ons op een reis door steden als Brno en Boedapest, Chernowitz en Odessa in de Oekraïne, Breslau (Wroclav) en Lodz. En nog negen andere steden die allemaal in hun architectuur en economie een verbondenheid met Europa hadden. Schlögel laat zien hoe zij die band weer opnieuw ontdekken en daar vorm aan geven.

Wat het boek zo boeiend maakt, is de stijl van de auteur. Hij kan putten uit een enorme historische en architectonische kennis en vermengt die met een prettige, verhalende stijl. Daardoor zit je direct midden in de door hem beschreven steden en zie je voor je hoe die door hun geschiedenis zijn gevormd. En dat terwijl er,

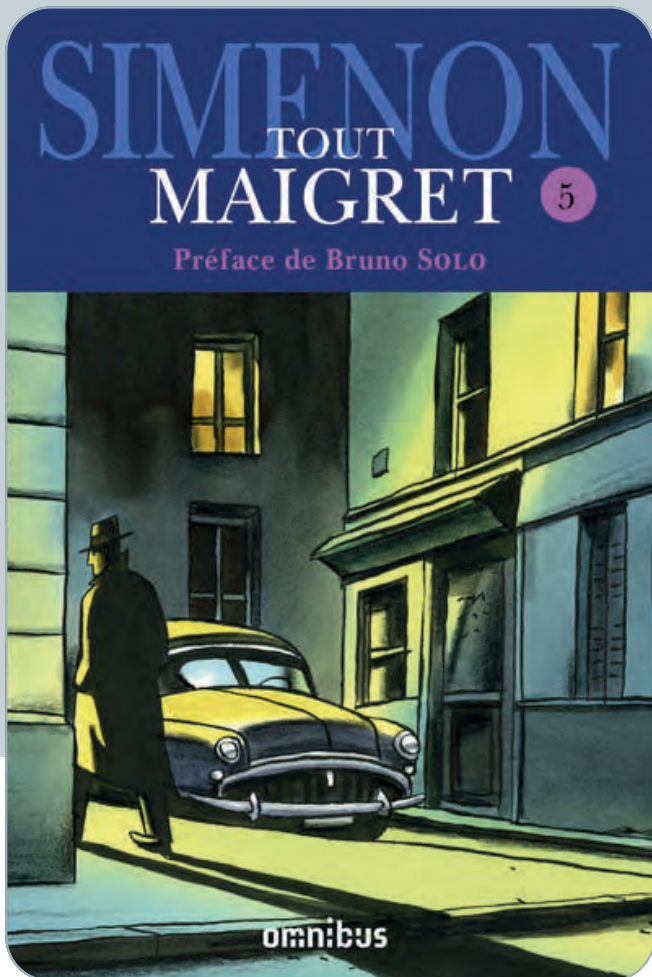

• Amsterdam, 2008

afgezien van de omslag, geen enkele foto in het boek staat. Een enorme prestatie! Zelfs plekken die voor de meesten van ons zeker niet onbekend zijn, zoals de Potsdamer Platz in Berlijn, worden in een nieuw daglicht geplaatst. 'Een plek van extreme vertraging is nu een oord van extreme versnelling geworden.' Aansluitend volgt er een fantastisch verhaal over hoe in minder dan tien jaar een nieuw stadscentrum werd ontwikkeld. Ik zal toch met andere ogen ernaar kijken als ik er weer kom.

Cuny Holthuis-Buve <<

Maigret & Luik

Architectuur heeft in mijn beleving een vrij directe relatie met de stad. Het zal wel met grootte en met schaal te maken hebben. Zoiets als in de muziek, waar we zowel noten als akkoorden kennen. Parijs was de eerste stad die ik in de boeken tegen kwam. Op jonge leeftijd verslond ik de romans van George Simenon over inspecteur Maigret. Pas veel later ontdekte ik dat George Simenon gewoon uit Luik kwam en dat het Parijs van Maigret vaak overeenkwam met het Luik van Simenon. Simenon, die zo'n 75 romans en 26 verhalen over Maigret schreef en daarnaast nog zo'n 300 andere boeken, groeide op in de wijk Outremeuse. In deze wijk met zijn fraaie Boulevard de la Constitution - bekend van de rommelmarkt op vrijdag - staat aan het einde de kerk Saint Pholien. Georges Simenon situeerde haar in zijn roman *Maigret en het lijk aan de kerkmuur* in Parijs. Het is ook de plek waar zijn vriend Joseph Kleine zich in een nevel van alcohol verhing. Je kunt er bijna het Luik van Simenons jeugd aanraken. Maar ook in andere werken van hem zijn veel Luikse elementen te herkennen. De (niet onomstreden) Simenon, die tevens een van de meest verfilmde schrijvers is, leidde een turbulent leven. De schrijver deed het volgens eigen zeggen met 10.000 vrouwen, van wie de meeste prostituees waren. Over zijn drijfveren had hij een uitgebreide briefwisseling met regisseur en vriend Federico Fellini. Simenon, begonnen als jonge journalist voor *La Gazette de Liège*, ontwikkelde er zijn schrijftalenten en de typische stijl die met enkele penstreken een sfeer kan scheppen. Ga naar binnen bij café *Le Gretry* tegenover de kerk Saint Nicolas in Outremeuse en je ziet er nog steeds dezelfde koppen als de figuranten in de boeken van Maigret. De Rue Roture is Montmartre in het klein en in de Rue Capitaine, waar in het begin van de vorige eeuw de hoeren al achter de

ruiten zaten, 'deed' de jonge Simenon het met een mooie negerin in ruil voor het oude horloge dat hij van zijn vader had gekregen. En laten we ook de vele restaurants in Luik niet vergeten, die de recepten van mevrouw Maigret op hun menukaart hebben staan. Speciaal aanbevolen voor liefhebbers van gemakkelijk op te warmen schotels. Hetgeen natuurlijk de specialiteit van mevrouw Maigret was, want door het politiewerk wist ze nooit hoe laat haar man thuis zou komen.

Will Köhlen, stadsgids Maastricht/Luik <<

Odd Brochmann

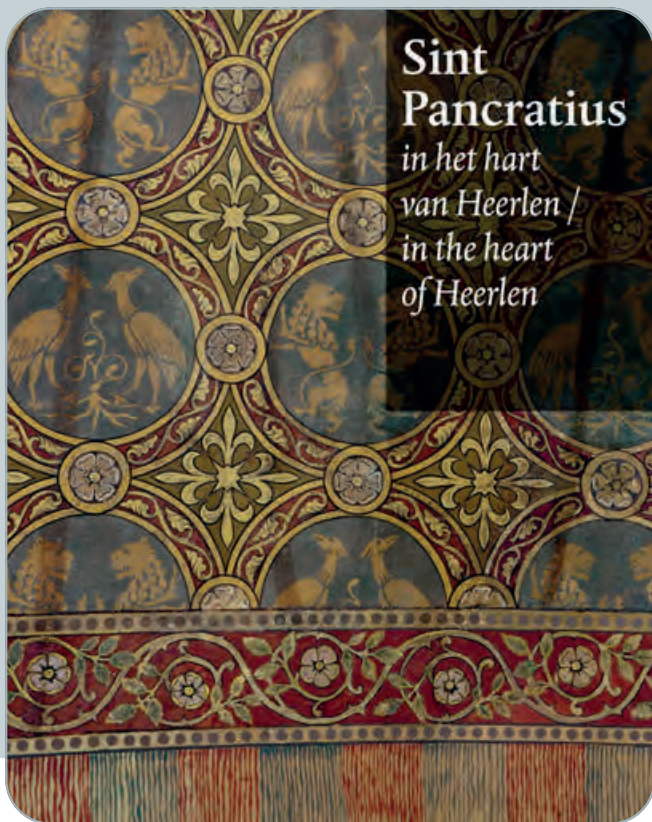
Over mooi en lelijk

• Lochem, 1969

Het boek is voor het eerst verschenen in 1955. In het Limburgsch Dagblad van 03 maart 1956 is - tussen de rubrieken 'De wereld van vandaag' en 'Vrouwenkrans' - al een bespreking van dit boek te vinden. Die bespreking gaat onder de titel 'Valt over smaak wel te twisten?' Het antwoord op deze vraag is een volmondig 'JA'. Of we het nu over meubels, lampen, bestek of over een huis hebben, steeds is de vraag aan de orde: is het mooi of lelijk? In weerwil van het gezegde 'Over smaak valt niet te twisten', is juist het belang van dit boek van Brochmann dat hij de discussie over wat mooi en lelijk is en wat goede en slechte smaak is weet te stimuleren. Voor de professional valt hier (hopelijk) weinig nieuws te ontdekken, maar voor de leek en voor beginners op het gebied van architectuur en beeldende kunst behandelt het boek op eenvoudige en heldere wijze de grondbeginselen van vormgeving. Waar gaat het om bij vormgeving? Brochmann stelt met de nodige humor heel serieuze (vormgeving)zaken aan de orde, zoals maat en vorm, karakter en stijl, kleuren en structuren, namaak en kitsch. Hij gaat ook in op het wezen en de inhoud van het moderne vormgevoel, alsook de wijzigingen die daar in de loop der jaren in zijn opgetreden. Natuurlijk is het boek wat gedateerd, maar juist daardoor is het ook weer een getuige van onze lange zoektocht naar wat mooi is en wat lelijk is. Vriendelijk verzoek: neem een duik in het (culturele) debat van wat mooi en lelijk is!

Jos Kramer, bestuurslid TOPOS <<

Sint
Pancratius
in het hart
van Heerlen /
in the heart
of Heerlen

• Nijmegen, 2010

P.A.M. Mertens (red.)

Sint Pancratius in het hart van Heerlen

het werk van Ed. Cuypers en Hulswit-Fermont in Nederlands-Indië 1897-1927

In de uitgave *Sint Pancratius in het hart van Heerlen* wordt een uitvoerige beschrijving gegeven de ontwikkeling van de Sint-Pancratiuskerk, die begint in de elfde en twaalfde eeuw. Er wordt ingegaan op de kerk in zijn omgeving, de geschiedenis van de kerk, de restauratie van dit monument, maar ook het interieur met zijn kunstvoorwerpen. Tot die voorwerpen behoren onder andere de gebrandschilderde ramen van Eugene Laudy en de gewelfschilderingen van Charles Eyck. Het bijzondere is dat in deze uitgave voor de eerste keer aandacht wordt geschonken aan de door mijn vader, Eugene Laudy, ontworpen gebrandschilderde ramen. In de periode van 1947 tot 1970 heeft hij namelijk de ramen ontworpen voor deze kerk en deze zijn daar ook geplaatst. De Sint-Pancratiuskerk blijft voor de familie een bijzondere plek omdat er gehuwd, gedoopt, de Eerste Communie en de uitvaarten hebben plaatsgevonden. Telkens worden de familieleden herinnerd aan de werken van onze vader, opa en overgrootvader. Mijn leestip is mede ingegeven door het feit dat 2021 het jaar is van zijn honderdste geboortedag en wij vinden het van belang dat er enige aandacht aan dit feit wordt geschonken.

Mark Laudy,
beheerder archief Eugène Laudy <<

Joosje van Geest

F.C.J. Dingemans 1905-1961

stadsarchitect van Maastricht

In dit boek beschrijft Joosje van Geest het leven en werk van de (stads)architect Frans Dingemans. Hoewel hij op meerdere plaatsen in Nederland zijn creatieve sporen heeft achtergelaten, is hij in het bijzonder van veel belang geweest voor Maastricht, waar hij in 1943 in dienst trad als directeur stadsontwikkeling. In deze functie heeft Dingemans zijn stempel vooral gedrukt op de grote uitbreidingsplannen van Maastricht in de wederopbouwperiode. Onder zijn bezielende leiding werden nieuwe wijken, zoals Pottenberg en Malper-tuis, op een fraaie manier ingepast in het bestaande landschap. Deze wijken werden weer onderverdeeld in kleinere zelfstandige eenheden. In het katholieke Maastricht werden dit parochies. Ook de diepe insnijdingen in de bebouwing door grote stukken groen is karakteristiek voor de aanpak van Dingemans. Een ander opvallend kenmerk van Dingemans' stadsplan-ning is de afscheiding van laagbouw door middel van een 'wal' van hoogbouw. Als je het boek eenmaal gelezen hebt, gaan je dit soort bijzonderheden opvallen en krijg je er grote bewondering voor! Frans Dingemans is trouwens niet alleen als 'stadsontwik-kelaar' actief geweest, ook als architect heeft hij heel veel gebouwen ontworpen. Een hele bekende: de Gemeenteflat aan het Koningsplein in Maastricht.

Zelf zag ik dit boek over Dingemans voor het eerst op een tafeltje in de woonkamer van Jo en Loek Tilly. Zij wonen in het huis aan de Champs Ellyseesweg aan de Jeker, dat Frans Dingemans ooit voor zichzelf ontwierp in de jaren vijftig van de vorige eeuw. Op misschien wel een van de mooiste plekjes van Maastricht! Direct naast dit huis staat een groot atelier met opvallend half rond dak. Dit werd indertijd als kantoor gebruikt voor het architectenteam Dingemans.

Op internet zag ik dat het boek nog steeds te koop is. Volgens mij een aanrader. Wanneer je dit boek gelezen hebt, waardeer je niet alleen de historische binnenstad van Maastricht, maar krijg je ook begrip voor het bijzondere ontwerp van de 'verre' buiten-wijken van onze stad. Zelf heb ik trouwens als kind twee jaar in de 'pissbakkenbuurt' (Caberg) gewoond. Ook deze wijk is ooit door Dingemans ontworpen. Nu wordt deze wijk voor een groot gedeelte afgebroken.

Peter de Leij <<

• Rotterdam, 2012

Bernadette van Hellenberg Hubar

De Nieuwe Bavo te Haarlem

• Zwolle, 2016

Bouwkunst en biologie hebben veel meer met elkaar gemeen dan je misschien op het eerste oog zou denken. Je staat er versteld van welke overeenkomsten er zijn tussen de structuur van planten en dieren, en die van gebouwen. Maak een coup door de stengel van een Paardenstaart en bekijk die door een microscoop: je ziet een prachtig roosvenster uit een kathedraal. Of maak een lengtedoorsnee door het menselijke bovendijbeen en je ziet in de botstructuur de gotische gewelven van diezelfde kathedraal. Het boek beschrijft de restauratie van de Nieuwe Bavo-kathedraal in Haarlem en het biedt een inkijk in de rijkdom aan ornamenten die destijds in de beginjaren van de twintigste eeuw in het kerkgebouw zijn verwerkt. Om van te watertanden! De vrij recent doorgevoerde restauratie van dit zeldzaam gebouw in ons land is voorbeeldig. Het monumentaal gebouw verdient het ook om bewaard te blijven als voorbeeld van een bouwstijl die gelegen is tussen de periode van de Jugendstil en die van de Nieuwe Zakelijkheid.

Het is een boek waar je met volle teugen van kunt genieten. Het onderzoek dat aan de uiteindelijke restauratie voorafging, is minutieus geweest en bij de restauratie zelf is men uiterst zorgvuldig te werk gegaan. De hele aanpak maakt duidelijk hoe belangrijk het is om zorgvuldig met ons cultureel erfgoed om te gaan. Terecht is er veel belangstelling voor met name het erfgoed uit de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw, want er wordt nog wel eens roekeloos omgegaan met de bebouwing uit deze periodes. Nieuwe gebouwen zijn altijd nodig, maar te vaak wordt nog de slopershamer gehanteerd voor gebouwen die minder in aanzien staan. Als ze weg zijn, krijgt men vaak spijt. Ik denk dat het een goede zaak is dat jonge architecten en stadsontwikkelaars een goed besef hebben van de (bouwkundige) rijkdom uit het verleden.

Maurice Martens,
bioloog, van jongs af aan al geïnteresseerd
in gebouwen <<

Murat Isik

Wees onzichtbaar

In 1983 rijdt een Turks gezin een nieuwe toekomst tegemoet. Metin Mutlu is een gevoelige jongen van vijf jaar als het boek begint. Hij gaat samen met zijn agressieve en dominante vader Harun, zijn zus Nevra en zijn emanciperende moeder Asena wonen in een galerijflat in de Bijlmermeer. De lift, de overdekte binnenstraten en het trappenhuis zijn vies en gevaarlijk. De beloofde multifunctionele voorzieningen ontbreken. De vader heeft een hoge dunk van zichzelf al was het maar omdat hij Dostojevski las. De moeder cijfert zich weg en slikt aanvankelijk de slechte kant van haar man. Er ontstaat een keerpunt als ze hem het huis uitzet. Metin wordt op school gepest en stelselmatig de 'schoonmaker' genoemd. Ook in zijn ontwikkeling komt verandering als hij de pesterijen niet langer accepteert. Interessant is de tragiek van een van de flatbewoners 'Meneer Rolf'. Op den duur ziet hij niemand meer die nog gelooft in de betekenis van de Bijlmermeer. Op 4 oktober 1992 maken zij de ramp mee waarbij een Boeing 747 zich in de 'Kruitberg' boort.

• Amsterdam, 2017

Toen de Mies van der Rohe Award in 2017 werd uitgereikt aan de gerestaureerde flat Kleiburg in de Bijlmermeer, leek de jury zich te verbazen over haar eigen keuze. Lang ging deze belangrijkste Architectuurprijs van de Europese Unie naar opvallende bouwwerken, zoals bijvoorbeeld de bibliotheek van Parijs ontworpen door Dominique Perrault en niet naar alledaagse woningbouw. Dit boek speelt zich af tegen de achtergrond van de sloop van de Bijlmermeer (vergelijk onder andere de Vossekuil in Heerlen). In de jaren zeventig behoorde ik tot de tegenstanders van dit soort grootschalige architectuur, waarin de menselijk maat ver te zoeken was. Het boek *Overleven in beton* van Alexander Mitscherlich droeg daaraan bij. Ik raakte overtuigd van de opvatting dat als een bouwwerk, kijkend door je oogharen, er altijd zou kunnen hebben gestaan, het meestal ook wel de moeite waard is. Deze roman laat je nadenken over de zichtbaarheid en onzichtbaarheid van de romanfiguur Metin. Maar neemt je ook mee naar onzichtbare architectuur.

Ton van Mastrigt,

voorzitter Vrienden van SCHUNCK*architectuur <<

Rem Koolhaas

Delirious New York

a retroactive manifesto for Manhattan

Een bondige beschrijving maken van dit magistrale meesterwerk van Rem Koolhaas is volstrekt onmogelijk. Het boek behandelt op unieke wijze de totstandkoming van New York waarbij de stedenbouwkundige ruimte en architecturale realisatie slechts het decor zijn van de begerige grootschalige verlangens van de investeerders, bewoners, bezoekers en gebruikers van de stad. Het boek is geordend in vijf hoofdstukken. In *Prehistory* beschrijft hij hoe het eiland in 1811 verdeeld werd in een grid van rechthoekige blokken. *Coney Island* biedt een blik op de ongekende technische mogelijkheden van de amusementswereld met de eerste houten Roller Coaster uit 1883. *The Skyscraper* verheerlijkt de geboorte van de eerste wolkenkrabbers op Manhattan, dankzij nieuwe technologische uitvindingen, zoals elektriciteit, liften, staalbouw, waterpompen, luchtverversing, radio en telefoonverbindingen. *The creation of Rockefeller Center* laat zien hoe perfect de hoogbouw in Manhattan functioneert en alom wordt bewonderd. Het laatste hoofdstuk *Europeans* gaat over de appreciatie van bezoekers uit Europa met in het bijzonder over de haat-liefde verhouding voor New York van Salvador Dali en Le Corbusier.

Rem Koolhaas heeft zijn fascinerende visie op Manhattan neergeschreven toen hij bij architectuurtheoreticus Oswald Ungers studeerde aan de Cornell

University in New York. Het boek biedt een overweldigende analyse van de stedelijke ruimte door de ogen van de inwoners en bezoekers van de stad. Koolhaas beschouwt de stad als een decor voor maatschappelijke processen van een vrije, onbegrensde, kapitalistische samenleving. Die benadering is wellicht gevoed door zijn oorspronkelijke opleiding tot filmregisseur aan de Nederlandse Filmacademie. Het boek leest als een filmscript: je kunt je verplaatsen in de straten en gebouwen van New York, maar ook in de levens van de superrijke zakenlieden, de op roem beluste kunstenaars, de *nouveau riche* in dure Bentley's, de bezoekers aan sportscholen, theaters, dancings, circussen, pretparken, lunaparken, paardenraces, steeplechases, autoraces. Koolhaas beschouwt de gebouwde omgeving niet als een architect, maar eerder als een antropoloog en dat leidt tot verrassende gezichtspunten.

Op de omslag van het boek staat een schilderij van zijn echtgenote Madelon Vriesendorp, die ook de andere illustraties in het boek heeft getekend. Empire State Building en het Chrysler Building liggen in bed en hebben blijkbaar net de liefde bedreven; een directe verwijzing naar de erotische opwinding van *Delirious New York*.

Servé Minis, kunsthistoricus <<

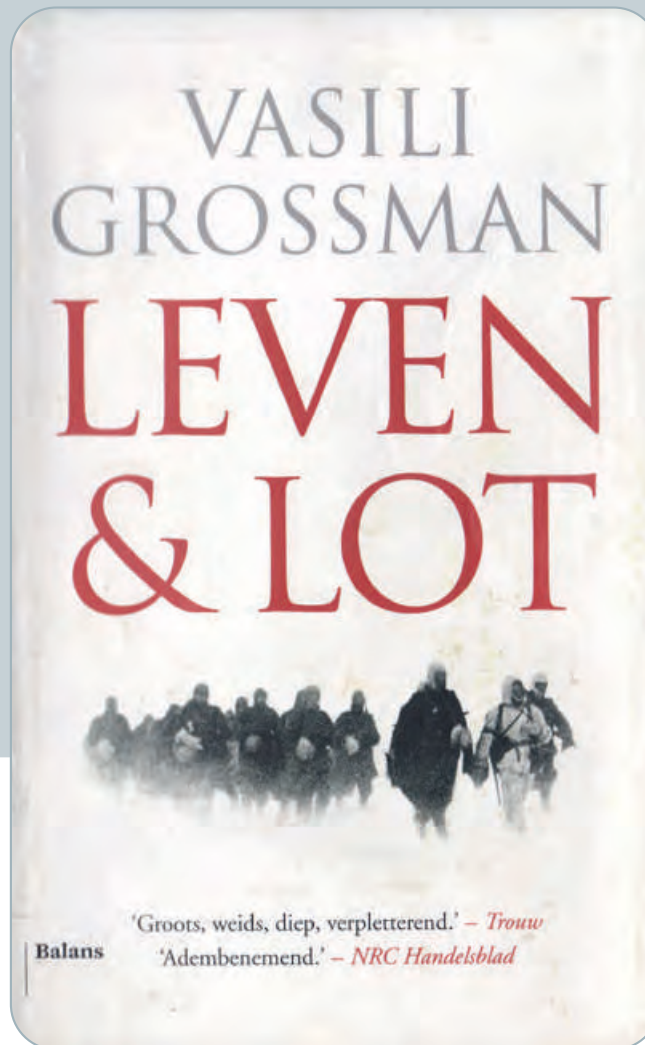
• London, 1994

Vasily Grossman

Leven & Lot

Vasily Grossman (1905-1964) schreef het boek rond 1950; in 1960 werd de roman door de Russische Geheime Dienst in de ban gedaan. Het manuscript werd op microfilm in 1974 het land uitgesmokkeld en verscheen in 1980 in het Engels, in het Nederlands in 2008. Grossman was van 1941 tot 1945 oorlogscorrespondent van de Rode Ster, de krant van het Rode Leger. In *Leven & Lot* beschrijft hij hoe mensen door de oorlog elkaar tegenkomen, met als apotheose de verschrikkelijke strijd om Stalingrad (23 augustus 1942 - 2 februari 1943). Hij geeft verslag van het oorlogsgebeuren vanuit het perspectief van de Russische belegerden én vanuit het gezichtspunt van de Duitse overvallers. Het verhaal wordt afgewisseld met filosofische betogen over het menselijk bestaan met aandacht voor het communisme, het fascisme, anti-semitisme, het nazidom en concentratiekampen.

Expliciet over architectuur gaat de roman niet. Wat wel passeert, zijn kapot geschoten huizen, boerderijen, gebouwen en bunkers. Er is één uitzondering:

• Amsterdam, 2008

de uitvoerige beschrijving van een concentratiekamp. Een van de vele personages in de roman, Sturmbannführer Liss, heeft de opdracht toeleveringsbedrijven, een machinefabriek en een chemisch bedrijf, te inspecteren en vervolgens ter plekke de bouwwerkzaamheden zelf. Op het bouwterrein, dat *'in niets verschilde van de terreinen van andere gigantische bouwprojecten in het midden van de twintigste eeuw'* krijgt hij uitleg van de bevlogen architect van het complex: een staaltje van hoogstaande technologie, waarbij organisch materiaal (lees: mensen) omgezet wordt in anorganisch materiaal. Tegelijkertijd, zo vertelt de architect trots, heeft hij ook de architectonische kwaliteit zwaar mee laten wegen, *'want onze geliefde Hitler verliest, zelfs bij de inspectie van de meest industriële installaties, de architectonische vormen nooit uit het oog'*. Even verder in de roman volgt een lange, aangrijpende passage hoe de 'fabriek' werkt door de ogen van een vrouw en een kind van twaalf jaar op weg naar de gaskamer. >>

De afstandelijk en precieze beschrijving van de moordfabriek is schokkend, de nuchtere beschrijving van het 'productieproces' ervan is angstaanjagend. Grossman wist waarover hij schreef, hij was bij de bevrijding van de kampen Majdanek en Treblinka en sprak met veel betrokkenen, zowel met overlevenden als met bewakers.

Leven & Lot is een roman van Tolstoisiaans kaliber. Nergens heb ik een indrukwekkender beschrijving gevonden van een concentratiekamp. Impliciet stelt Grossman bovendien de lezer de vraag naar de maatschappelijke verantwoordelijkheid van de architect ter discussie.

Wim de Natris,
kunsthistoricus/galeriehouder Nijmegen <<

- **Vasily Grossman in Stalingrad**
23 augustus 1942 - 2 februari 1943

Anne Frank

Het Achterhuis

Mijn leestip voor architectuurliefhebbers is *Het Achterhuis* van Anne Frank. Het staat in de top-tien van de meest verkochte Nederlandstalige boeken ooit en er zijn meer dan 60 miljoen exemplaren wereldwijd van verkocht in ongelooflijk veel talen. Zelf las ik het boek voor het eerst toen ik een jaar of twaalf was. Het heeft toen zoveel indruk op me gemaakt dat ik me nu nog allerlei details van dit boek heel goed herinner. De beschrijving van de fietstocht die ze 's morgens vroeg, dubbeldik aangekleed, samen met Miep Gies, naar de Prinsengracht maakte. De verrassing toen ze voor het eerst kwam in een best ruime woning. De zorg die aan de inrichting was besteed. Op haar nieuwe slaapkamer zag ze dat er foto's van haar geliefde filmsterren hingen. Er was heel goed nagedacht over hoe de familie daar zou gaan wonen. Het moest gezellig en ook vertrouwd worden op de plek waar ze misschien wel wat langere tijd zouden wonen. Uiteindelijk zouden ze er meer dan twee jaar, samen met de familie van Pels en Frits Pfeffer, ondergedoken zitten.

Eigenlijk ken ik geen ander boek waar zo gedetailleerd in beschreven wordt hoe men met acht mensen op een gering oppervlak moest leven. Het bij elkaar op de lip zitten, de voortdurende onderhuidse onderlinge spanningen en de angst om ontdekt te worden. Het allerbelangrijkste was natuurlijk dat ze ook niet naar buiten konden.

• Amsterdam, 1947

Er zijn weinig mensen die het boek niet gelezen hebben, en als dat al het geval is, hebben ze meestal wel de film gezien. De eerste keer dat het boek verfilmd werd, was in 1959. Millie Perkins speelde de hoofdrol en Richard Beymer speelde de rol van Peter van Pels. Hij werd later bekend als 'Tony' in de *West Side Story*. Later is het boek nog vaker verfilmd en momenteel is er zelfs een serie waarop Anne zogenaamd met een camera opnames maakt op hun onderduikplek.

Toen ik een jaar of vijftien was bezocht ik zelf voor het eerst het Achterhuis. Je hoefde er toen nog niet voor in de rij te staan of vooraf te reserveren. Ik herinner me de boekenkast die openstond en de trap die er achter lag. Zo kwam je op de etage met de woonkamer. Maar ik herinner me ook de Delfts blauwe wc! Nog nooit zo iets gezien. Uiteraard kon ik vanuit het zolderraam ook de beroemde kastanjeboom zien. Toen ik er jaren later nog eens terugkwam met onze kleindochter Meghin, die toen een jaar of twaalf was, moesten we vooraf reserveren en stonden we in een lange rij. Maar ik herinner me als de dag van gisteren dat het bezoek toen net zoveel indruk op me maakte als de eerste keer. Het wordt tijd dat ik het boek weer eens ga herlezen.

Andrea Nelissen-de Pont, architectuurliefhebber <<

- Amsterdam, 2019

Orlando Figes **Europeanen**

het ontstaan van een gemeenschappelijke cultuur

Dit boek van de gerenommeerde Britse historicus Orlando Figes is een ware culturele ervaring in mijn leven. De auteur is er namelijk in geslaagd om een prachtige verbinding te leggen tussen alles wat mij weliswaar over de negentiende eeuw al bekend was, maar ik nooit in onderlinge samenhang had bekeken. Hij heeft voor mij duidelijk structuur weten aan te brengen in wie en wat vorm en inhoud aan de Europese cultuur heeft gegeven en welke technologische en economische ontwikkelingen van enorm groot belang waren voor de ontwikkeling van de Europese cultuur. Zo waren bijvoorbeeld de spoorwegen een fantastisch resultaat van een weldenkend mens toentertijd. De eerste trein reed al in 1835 tussen Brussel en Mechelen. De eerste reisgids van Murray verscheen een jaar later. Meteen ontstonden talrijke reisbureaus, die een belangrijke rol speelden bij het standaardiseren van toeristische reisroutes. Zo was het rond 1860 al mogelijk om alle grote Europese steden met hun magnifieke bezienswaardigheden, musea en architectuur, te bezoeken en op die manier ieders horizon te verbreden. 'De hele wereld is aan het reizen', schreef Fontane in *Modernes Reisen* (1873). De toeristenindustrie was een schepping van het spoorwegtijdperk. Maar niet iedereen was daar even gelukkig mee. Naar de mening van de kunstcriticus John Ruskin zou deze vorm van toerisme Europa ten gronde richten. Veel inwoners van grote steden deelden zijn mening en doen dat nu nog, zoals bijvoorbeeld blijkt in Amsterdam.

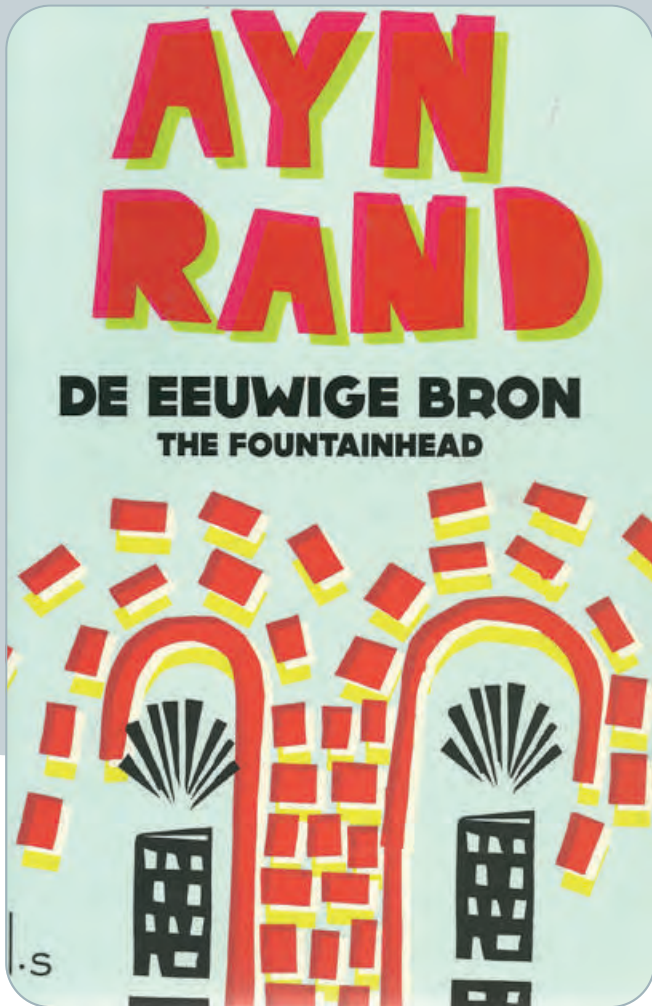
Wat het lezen van dit boek zo boeiend en emotioneel beladen maakt, is de drie-eenheid van fascinerende hoofdpersonages, grote persoonlijkheden van de negentiende eeuw, te weten de fameuze Russische schrijver Ivan Toergenjev, zijn geliefde, de gevierde zangeres Pauline Viardot, en haar echtgenoot Louis Viardot, een bekende kunstcriticus. Deze laatste schreef trouwens ook museumgidsen voor reizigers, bijvoorbeeld over het Louvre en het Prado. Dit drietal had contact met zeer veel prominente vertegenwoordigers van de Europese cultuur. Orlando Figes toont heel duidelijk aan hoe in die tijd de culturele globalisering van Europa zich voltrok.

Het boek is ook markant en betoverend vanwege de talrijke documenten, brieven en archivalia die de auteur heeft gebruikt. Het was voor mij een waar genoegen om een liefdesbrief van mijn lievelings-schrijver te mogen lezen. Datzelfde geldt voor de brieven die hij aan zijn vrienden stuurde over de politieke situatie in Rusland en in enkele Europese landen. De brieven over Italiaanse steden zijn illustratief voor zijn op nauwkeurige waarneming gebaseerde beschrijving van de Italiaanse architectuur, in het bijzonder van de Villa Balbi; een villa waarin hij zelf verbleef en wij enkele jaren geleden ook verbleven. Dus dit boek brengt voor mij de vele lijnen en lagen van de negentiende-eeuwse maatschappij dicht bij onze eigen reiservaringen, waardoor het boek mijn wereldbeeld echt heeft verrijkt.

Dr. Ella Nelissen, bewoner Utrecht <<

Ayn Rand

The Fountainhead

- Indianapolis, 1943 (in het Nederlands verschenen als: De eeuwige bron)

Als er een boek is dat in de wereld van architecten als een 'klassieker' kan worden beschouwd, dan is het wel *The Fountainhead*. Dit boek, een roman, verscheen meer dan 75 geleden, maar is nog altijd een bron van inspiratie (en discussie) onder architecten ... en met reden. Want in het boek staat de fundamentele vraag centraal inzake de integriteit en loyaliteit van architecten. Moet de ontwerper zich kritiekloos voegen naar de wensen van de opdrachtgever of is er zoiets als een eigen standpunt, een eigen opvatting, een eigen ideaal waar je per se aan vast moet houden? De (omstreden) filosoof Ayn Rand heeft dit vraagstuk uitgewerkt in een roman waarbij twee personen tegenover elkaar staan: de jonge, eigenzinnige architectuurstudent Howard Roark, de mens 'zoals hij zou kunnen en moeten zijn' en zijn vriend en rivaal Peater Keating die - door zich steeds te voegen naar de wensen van de opdrachtgever - een zeer succesvolle carrière doormaakt. Roark moet aanvankelijk als arbeider in een steengroeve de kost verdienen en ontmoet daar zijn geliefde Dominique Francon. Om het - ook op het persoonlijke vlak - nog dramatischer te maken, trouwt zij eerst met zijn rivaal Keating en vervolgens met een boulevardbladuitgever, om aan het einde dan toch zijn echtgenote te worden. Roark krijgt de kans om zijn talent te tonen als hem de opdracht wordt verleend om een tempel te bouwen, maar dit wordt geen succes. Roark komt opnieuw in contact met Keating die hem vraagt om een project goedkope woningen te realiseren. Echter door de ambtenarij en het verzet van lobbygroepen wordt het ontwerp geweld aangedaan, wat voor Roark reden is om het gereedgekomen complex op te blazen.

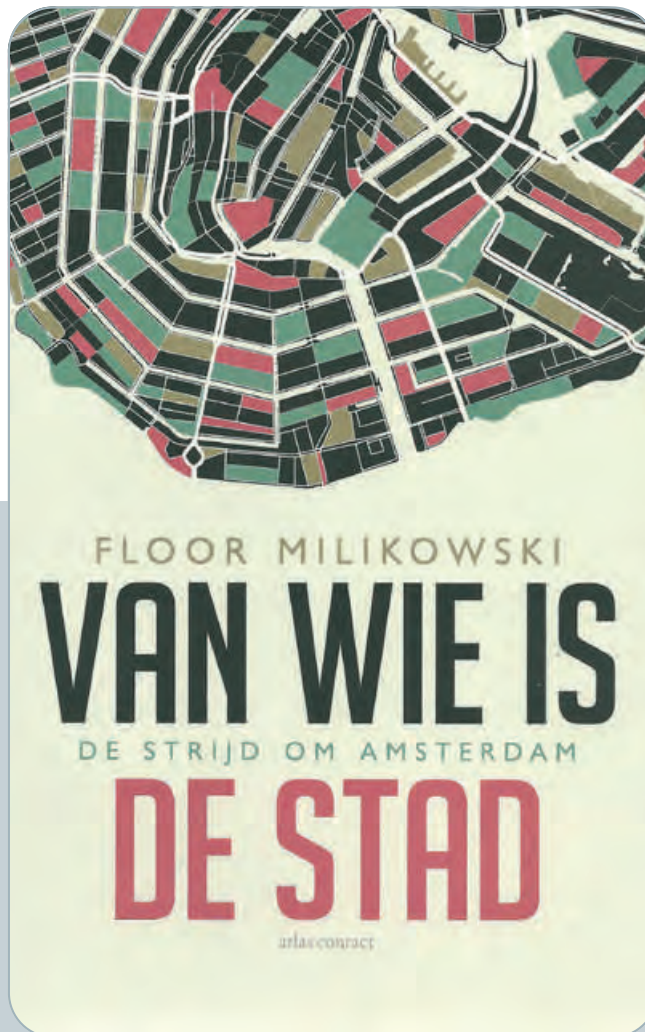
Het boek werd in 1949 verfilmd met Gary Cooper in de hoofdrol en duurde ongeveer twee uur. Hoe actueel dit boek (en het centrale thema) nog altijd is, blijkt uit het feit dat een paar jaar geleden door de Toneelgroep Amsterdam een vier uur durende voorstelling ervan werd gemaakt, geregisseerd door Ivo van Hove. Het trok uitverkochte zalen in Amsterdam, Rotterdam en Antwerpen. Zoals in ieder vakgebied worden beoefenaars geconfronteerd met allerlei dilemma's: dingen wel of niet doen, wel of niet aan het eigen standpunt vasthouden, wel of geen concessies doen, idealen nastreven of gewoon geld verdienen, het beste eruit halen of je ergens met een jantje-van-leiden van afmaken. Nou dat zijn nu juist de thema's die in *The Fountainhead* centraal staan. De worstelingen die daarmee samenhangen, worden door Ayn Rand in haar roman breed uitgemeten en gedramatiseerd. Wil je je verdiepen in dit soort dilemma's - en dan vooral op het gebied van de architectuur - neem dan de tijd en moeite om 'dit beste boek aller tijden', zoals een recensent het noemde, te lezen.

Nico Nelissen, voorzitter TOPOS <<

Floor Milikowski

Van wie is de stad de strijd om Amsterdam

Met Amsterdam als voorbeeld, beschrijft Floor op basis van literatuurstudie en interviews de ontwikkelingen in de (grote) stad in de eenentwintigste eeuw. Aan de orde komt: de (selectieve) trek naar de stad, de (oude) binnenstad als openluchtmuseum en vermaakcentrum en de opkomst van nieuwe hotspots (met gentrificatie/ verdringing door welgestelden). Ook het (over)toerisme, Airbnb, de opkomst van een- en tweepersoonshuishoudingen, het woningtekort en de rol van (buitenlandse) investeerders in het onroerend goed, komen ter sprake. Verder gaat ze in op de actuele discussie rond plannen voor iconische (hoog)bouw dicht bij de binnenstad. En tot slot, aarzelt ze niet te attenderen op de alsmaar zwakker wordende positie van de (betrokken) burger in het besluitvormingsproces. Ze laat ook zien welke betekenis de (abstracte) theorieën en opvattingen van planologen en stadsociologen hebben bij het vinden van oplossingen voor de stadsproblemen. Daarbij niet vergetend de rol die stadsontwikkelaars, projectontwikkelaars en architecten, vervullen bij de (ruimtelijke) concretisering.

• Amsterdam/Antwerpen, 2018

Floor laat je op een journalistieke wijze kennis maken met de recente (ruimtelijke) ontwikkelingen in de stad, met Amsterdam als voorbeeld. Ontwikkelingen in stad en samenleving die direct van belang zijn voor de ruimtelijke orderings- en vormgevingsopdracht van de architect. Dat ze geen antwoord geeft op de vraag van wie de stad is, kan al worden afgeleid uit de titel van haar boek die niet eindigt met een vraagteken. Ze schreef het boek voor het uitbreken van de coronapandemie. Welke betekenis die heeft voor nieuwe, structurele (?) wijzigingen in de stedelijke problematiek, en dus voor het denken en vormgeven van stadsontwikkelaars en architecten, ontbreekt daardoor. Helaas. Maar ervaar hierin de uitdaging om daarover na te denken en in te vullen voor de eigen stad. Voor iedereen die iets heeft met TOPOS en/of stedenbouw en architectuur is dit boek zowel een eye-opener als een must.

Piet Nelissen,
socioloog/marktonderzoeker <<

François Halma

Het kasteel van Aigermont

en d'omliggende landt

Toen ik in 1984 Château Neercanne overnam en mij in de geschiedenis ervan verdiepte, ontdekte ik het in 1715 door François Halma geschreven Heldendicht. Dit lange Lofdicht geschreven ter ere van de Kasteelheer Baron van Dopff vormde voor mij de inspiratie voor alle restauratie- en herinrichtingsplannen. Het boek is verluchtigd met drie gravures: Château d'Aigermont (zoals Neercanne toen heette) in vogelvlucht met de zojuist voltooide unieke Barokke terrastuinen en de gehele omgeving. Een prent van Maastricht van Akense zijde. En het interieur van de Sint-Pietersberg. De officiële heropening werd in 1984 verricht door Burgemeester Funs Baeten. In mijn toespraak zei ik onder andere het volgende: Wat op het Loo kan, moet ook op Neercanne kunnen... Wat bedoelde ik daarmee? De grote restauratie en herinrichting van de Franse tuinen bij Paleis het Loo waren bijna voltooid en bij Neercanne graasden schapen in de benedentuin en was er niets meer te zien van de prachtige tuinen van weleer. Allereerst werden tussen 1988 en 1990 alle terrasmuren en daken van het Château geres-taureerd. Het was de grootste mergelrestauratie ooit in Nederland uitgevoerd. Voor de benodigde mergel ontstond er zelfs in de Sibbergroeve een grote nieuwe gang. Uitvoerig archiefonderzoek leverde op dat

de tuinen, zoals ze in het boek staan, écht bestaan hadden (dit werd door menigeen betwijfeld ...). Het echte bewijs werd geleverd door een archeologisch onderzoek uitgevoerd door Ir. H. Knook en H. Bauer onder leiding van Prof. Frits van Voorden van de TU Delft en mede geïnitieerd door Servé Minis.

Toen Koningin Beatrix in 1991 de Europese regeringsleiders en de Franse President François Mitterrand op Neercanne een Déjeuner aanbood, zag ik mijn kans schoon. Het Kasteel werd ingericht met een expositie over de Hollandse en Franse tuinkunst, met bruiklenen van Paleis het Loo. Zo trok ik de aandacht van onze Koningin en de Franse President, aan wie ik de plannen mocht toelichten. Er volgde een driedaagse UNESCO-conferentie met alle deskundigen uit de hele wereld. In het Gouvernement bogen zij zich over de restauratieplannen die ik had laten opmaken door tuinarchitect Wil Snelder. Mitterrand stuurde Lablaude, architect van de tuinen van Versailles. Met hem besliste ik uiteindelijk hoe het moest worden. De nalatenschap van Baron van Dopff, die Neercanne in 1698 verbouwde, maar ook naar eigen ontwerp de terrastuinen liet aanleggen, blijft via het boek van Halma een voortdurende inspiratiebron.

Camille Oostwegel <<

• Leeuwarden, 1715

Konrad Wachsmann

Wendepunkt im Bauen

In dit boek van Konrad Wachsmann wordt beschreven hoe de industrialisatie, begonnen in de achttiende eeuw in Engeland, zijn invloed heeft uitgeoefend op de architectuur. Nieuwe materialen, constructies en verplaatsingen van bouwplaats naar fabriek; al deze ontwikkelingen hebben de architectuur duidelijk beïnvloed. Beschreven wordt hoe nieuwe mogelijkheden worden ontdekt en hoe die dan kunnen worden vormgegeven.

In 1966 ben ik, op advies van de onlangs overleden architect Piet Mertens, begonnen aan de Academie van Bouwkunst Maastricht. Daar sprak ik onder andere met directeur Jos Stassen. Hij raadde mij toen aan om het boek *Wendepunkt im Bauen* te lezen. Ik had de Hogere Technische School, afdeling Bouwkunde, in Heerlen gedaan en had daar natuurlijk ook kennis gemaakt met de architectuurgeschiedenis. Maar de manier waarop Konrad Wachsmann dit jongere deel van de architectuurgeschiedenis beschreef, vond ik echt heel bijzonder. Het heeft grote indruk op mij gemaakt.

Hans Pannemans, architect <<

- Wiesbaden, 1962

- Nijmegen, 2021

Nico Nelissen, Arthur Schekermans, Kees Teeken
en Frank Willems (red.)

Mijn favoriete gebouw in Nijmegen

Mijn favoriete gebouw in Nijmegen is kort gezegd het jongere broertje van *Mijn favoriete gebouw in Maastricht en omgeving*. Maar dat broertje is met zijn 372 pagina's wel een kop groter dan zijn Maastrichtse evenknie, met niet meer dan 246 bladzijden. Daarbij is het 'stroomgebied' dat Maastricht als middelpunt heeft en reikt tot plaatsen als Susteren, Kerkrade en Eijsden, ja zelfs de rijksgrens oversteekt met drie Belgische architectuurobjecten, aanzienlijk ruimer gekozen dan in het geval van Nijmegen waar men slechts eenmaal 'per ongeluk' de gemeentegrens overschreed, met enkele honderden meters.

Desondanks is de opzet van beide boeken identiek. Vraag via de media en je persoonlijke adressenlijst aan mensen wat hun favoriete gebouw in stad X of Y is, en je krijgt een waaier aan reacties. Afstandelijk observerend of met een warme betrokkenheid, vanuit een door deskundigheid gescherpte blik of recht uit het hart, alles is mogelijk. Druk ze af, zonder veel te redigeren, plaats er de belangrijkste kwalitatieve gegevens bij (wat, waar, wanneer en wie) en complementeer het geheel met een passende foto. Dat mag soms wat naar oppervlakkigheid neigen, maar het eindresultaat is toch ronduit boeiend. Ik heb *Mijn favoriete gebouw in Nijmegen* in één ruk uitgelezen. Het concept staat borg voor een veelzijdige benadering. Dat levert een luchtige, verfrissende reeks van zeer leesbare verhalen op. En omdat iedereen met zijn of haar eigen ogen naar een gebouw kijkt, levert het boek allerlei onverwachte gezichtshoeken op en tal van voor mijzelf onbekende feiten en feitjes.

Zo blijken er ondanks alle verschillen toch opvallende overeenkomsten te zijn tussen Nijmegen en Maastricht. Dat begint al met de Romeinse Tijd. Niet alleen laaien er van tijd tot tijd de onvermijdelijke twistgesprekken op welke van beide steden, Mosae Trajectum of Noviomagus, nu de oudste is (al leek onlangs Coriovallum er met het bot vandoor te zijn gegaan), het oudste nog bestaande favoriete gebouw in zowel Nijmegen (Sint-Nicolaaskapel op het Valkhof) als Maastricht (Onze Lieve Vrouwebasiliek) dateert uit de elfde eeuw. En al bladerend door het Maastrichtse boek, kreeg ik plots een déjà vu-ervaring. Die betonplaat in twee delen, hol en bol, van Raf Verjans, aan de Romeinsebaan in de wijk Daalhof, vind je exact zo in Nijmegen, maar dan aan de Voerweg, aan de voet van het Valkhof. En dit soort 'ontdekkingen' gaat maar door, tot in onze tijd. In de jaren zestig van de vorige eeuw werkte half Nijmegen bij de NYMA, een kunstzijdespinnerij. Het bedrijf is allang opgedoekt, maar een opvallend relict in de vorm van een betonnen watertoren met het opschrift NYMA is aangewezen als gemeentelijk monument. Rob Jaspers, een van de schrijvers in het Nijmeegse boek, onthulde dat dit sinds de bouw van de nieuwe stadsbrug zo prominent in het zicht gekomen 'nieuwe' beeldmerk van de stad hem iedere keer weer herinnerde aan zijn geboorteplaats. NYMA staat immers voor 'Nijmegen-Maastricht', een verwijzing van Maastrichtenaar Michel Bury die in 1928 in Nijmegen zijn fabriek stichtte. En zo blijkt maar weer eens dat alles met alles samenhangt...

Willem Jan Pantus, kunsthistoricus <<

Rijkscommissie voor de monumentenbeschrijving

Kunstreisboek voor Nederland

- Amsterdam; eerste druk juli 1940, zevende en laatste druk 1977

Het *Kunstreisboek voor Nederland* is samengesteld door de wetenschappelijke commissie van de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg, thans Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Aan de basis ligt de *Voorlopige lijst der Monumenten van Geschiedenis en Kunst* met de bijbehorende *Geïllustreerde Beschrijving der Monumenten*. Het Kunstreisboek verscheen aanvankelijk in vier afzonderlijke delen per groep van provincies (deel IV voor de provincies Zeeland, Noord-Brabant en Limburg) en omvat sinds de vijfde druk in 1965 alle - toen elf - provincies in één uitgave. Het boek is nog steeds ingedeeld volgens die provincies, waarbinnen de gemeenten zijn gerangschikt in alfabetische volgorde. De tekst geeft aandacht aan de ontwikkeling van de stadsplattegronden en beschrijft in beknopte vorm de karakteristiek en bouwgeschiedenis van de voornaamste monumenten van iedere gemeente, in steeds eenzelfde volgorde: verdedigingswerken, burgerlijke openbare gebouwen, kerken, kloosters en gestichten, woninggevels en straatgezichten, en beschrijft mede de interieurs van de monumenten. Bouwtekeningen, doorsneden en plattegronden op schaal illustreren de beschrijvingen. Foto's komen in het boek niet voor. De uitgave van 1965 omvat 713 pagina's, de uitgave van 1977 is uitgebreid met een repertorium van de bouwmees-

ters en de plaatsen waar hun werken zich bevinden en omvat 801 pagina's. De tekst van het boek is plezierig compact en leesbaar. Mede door het handzame formaat (19x12,5x3 cm) is het een waardevol 'hándreisboek'.

Het is een genoeg kennis te nemen van dit boek. Dat begint al met de overzichtelijke indeling en de beschrijvingen die in mijn ogen uitblinken door het evenzeer korte, alsook helder taalgebruik. Inhoudelijk imponeren de deskundigheid en de objectiviteit van de beschrijvingen. Niettemin klinken daarin soms ook enige afstandelijkheid en humor, en de persoonlijke waarderingen van de schrijvers door, maar altijd in voorzichtige termen.

Het deel van de provincie Limburg, het laatste deel in het boek, omvat gaande van Afferden tot Wolfhagen in de uitgave van 1965 83 pagina's. De beschrijving van Maastricht omvat 21 pagina's. Met name de beschrijvingen van de toch zeer bekende stadskerken Sint-Servaas en Onze-Lieve-Vrouwe vormen voor mij eye-openers. Zij bevatten een schat van (kunst) historische gegevens die althans aan mij tot nu toe niet bekend waren. De voorheen aparte gemeenten Borgharen, Heer, Heugem en Limmel worden nog afzonderlijk behandeld. >>

Nu het boek in die zin 'gedateerd' is dat de laatste uitgave in 1977 verscheen, bieden de beschrijvingen mede een doorkijk op de veranderingen in de tijd. Zo wordt, als voorbeeld, over het dorpje IJzeren vermeld: *'Dorpje, opmerkelijk om een reeks mergelstenen hoeven.'* Door de uitbreidingen sinds de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw zijn die hoeven uit het overwegende dorpsgezicht geraakt. Het reisboek attendeert erop en blijft hiermede ook in dit opzicht actueel.

Aan de hand van dit boek ga ik lezend en kijkend Nederland anders verkennen. In het voorwoord van de eerste druk van juli 1940 wordt vermeld dat *'... het een bijzonder gelukkige samenloop van omstandigheden is, dat de Rijkscommissie juist nu, in een tijd die buitenlandse reizen moeilijk maakt, de beschikking heeft over een som ... om het boek tegen geringe prijs in de handel te brengen.'* Deze motivatie voor het kunnen beschikken over het boek, geldt nu weer!

Tip: De uitgaven 1965 en 1977 zijn nog tweedehands verkrijgbaar, en zouden ook bij de bibliotheek Céramique aanwezig zijn, maar thans alleen 'niet uitleenbaar'.

Paul Paulussen <<

- Amsterdam, 1991

Gerrit Komrij

Het boze oog

Gerrit Komrij beschrijft de Nederlandse architectuur over de jaren van circa 1960 tot 1980 en geeft onomstotelijk zijn mening over de kwaliteit van de gebouwde omgeving en het vak ARCHITECT.

Dat is zware kost.

In grove bejegening schrijft Gerrit hoe schraal de architecten van 'stand' dan begaan zijn om een boeiende leefbare omgeving te scheppen met mooie gebouwen.

Nee, dit is voor zijn ogen niet gegund.

Vooraf Amsterdam en omgeving krijgen er van langs.

Het is erger als de pest.

Niks deugt bij deze bekende landelijke schrijver en ooit Dichter des Vaderlands.

Nederland was toen nog volop in een transformatie periode en onder andere verbeterplekken in Amsterdam zijn er talrijk maar de bouwbudgetten - zeker bij sociale woningbouw - waren minimaal.

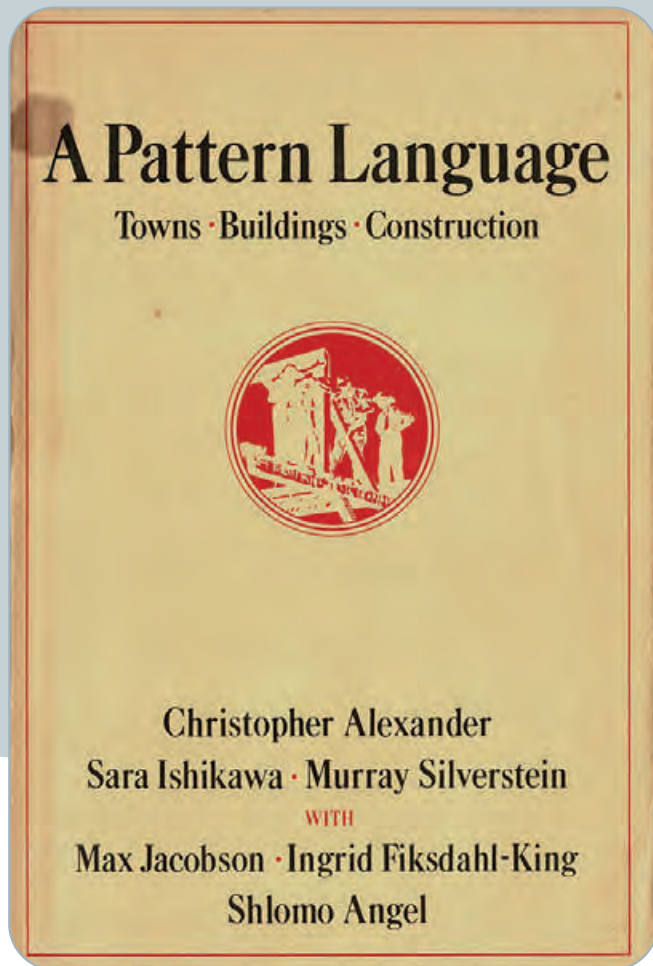
Dus Komrij heeft gelijk.

Ja misschien heel even, maar geef je OGEN de kost en kijk naar de Nederlandse architectuur die er vanaf de midden jaren tachtig tot nu is gerealiseerd.

Van Groningen tot Maastricht ... meestal...
Oogstrelend.

Lees: Het Boze Oog
en oordeel zelf.

Harry Peeters, architect AvB <<

Christopher Alexander a.o

A Pattern Language

Towns, Buildings, Construction

A Pattern Language van Christopher Alexander a.o. was een belangrijk boek tijdens mijn architectenopleiding aan de Academie van Bouwkust Maastricht. Het is een prachtig georganiseerd en eigenaardig boek, ogenschijnlijk over hoe je ruimtes kunt ontwerpen die goed aanvoelen voor mensen. Maar in veel opzichten is het ook een boek over hoe we worden beïnvloed door de wereld om ons heen en hoe we alerter kunnen zijn op een realiteit die specifiek en menselijk is. Het boek is georganiseerd in 'patronen' die groot beginnen: Hoe openbare ruimtes te organiseren? Wat maakt een straathoek effectief of aangenaam? tot aan kleine patronen als alkoven, verborgen ruimtes, middelhoge planken. Het bestuderen van dit boek was een opleiding op zich om van het leven iets te maken waar men actief over nadenkt, iets waar men werk in kan stoppen. Het laat zien hoe de dagelijkse dingen ertoe doen.

Ronald Pellemans <<

- Oxford, 1977

Rosa Visser-Zaccagnini

F.P.J. Peutz 1896-1974

Romantisch Rationalist

Dit boek omvat de meest complete beschrijving van het werk van architect Frits Peutz. De man die vooral bekend is van belangrijke Heerlense gebouwen, zette ook in Maastricht, Roermond, Nijmegen en Den Haag vooruitstrevende bouwwerken neer. Wat hij trouwens afwisselde met kerken van Kunrader steen. Visser-Zaccagnini worstelde zich door de besteklijst van het Peutz-archief dat door een erfeniskwestie veel heeft geleden. Niet alleen de gerealiseerde gebouwen passeren de revue, ook enkele spraakmakende projecten die nooit werkelijkheid werden. Want wie denkt dat architect Peutz alleen successen beleefde, vergist zich.

Dit boek moet het niet zo zeer van de tekst hebben, maar er gaat een wereld open voor wie zich niet alleen wil vergapen aan bekende toppers als de Schouwburg van Heerlen, 't Sonnehuys in Maastricht of de

Heilige Geest-kerk in Roermond. Ontwerpen voor een sportpaleis (1928), nieuw station (1948), Thermemuseum (1950-1953), Vredeskapel (1952) of de toren De Nederlanden (1955), alle gepland voor Heerlen, kwamen niet verder dan de tekentafel. Net als een bejaardenhuis in zijn Groningse geboorteplaats Uithuizen (1953-1955). Dat is niet geheel toevallig. Zowel Frits Peutz, als zijn beschermheer burgemeester Marcel van Grunsven, kwamen mentaal niet ongeschonden uit de Tweede Wereldoorlog, en het rijtje vanaf 1948 markeert hun afnemende invloed. Ook interessant: Visser-Zaccagnini toont afgebroken Peutz-gebouwen, zoals het provinciehuis in Den Haag, het Europahotel in Heerlen, natuurkunde-gebouwen in Nijmegen en het sanatorium-paviljoen in Venlo.

Joos Philippens,
journalist De Limburger en schrijver <<

• Rotterdam, 2013

Johan Harstad

Het Tet-offensief

- Amsterdam, 2017

Eigenlijk moet ik *Geschiedenis der Bouwkunst* van Sutterland-Pontier (Utrecht 1977) aandragen als leestip. Met name deel twee van deze uitgave. Dit boek werd gehanteerd in de lessen op de HTS, veertig jaar geleden. In chronologische volgorde werden de architectuurstromingen behandeld. Het is tijdens deze lessen dat mijn liefde voor de architectuur is ontstaan. Voor de eerste keer zag ik ontwerpen van Frank Lloyd Wright, Berlage, Ludwig Mies van der Rohe, Le Corbusier en noem maar op. De lessen werden gegeven door enkele zeer gedreven en enthousiaste docenten. Ze leerden je kijken en genieten van architectuur. Het is tijdens een excursie naar Parijs, onder leiding van onze tekenleraar meneer Hermans, dat het kwartje definitief viel. Op het programma stond een bezoek aan de Sainte-Chapelle op Île de la Cité in Parijs. Voordat we naar binnen gingen zei meneer Hermans dat je het bezoek aan de Sainte-Chapelle moest vergelijken met en ervaren als een symfonie. Met langzame opbouw van de spanning, in het begin als je de kerk binnentreedt, en met als apotheose de overweldigende hoge ruimten in het schip en de absis. Maar het boek is inmiddels zeer belegen en niet meer verkrijgbaar.

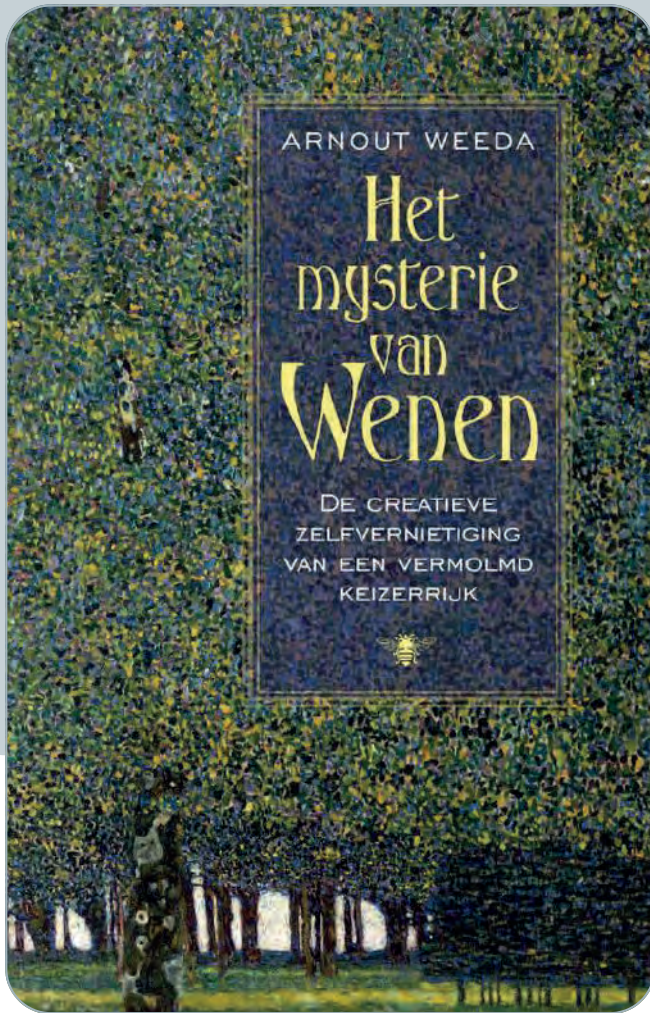
Ik heb gekozen voor iets heel anders. Mijn leestip is de roman *Het Tet-Offensief* van de Noorse schrijver Johan Harstad, in 2017 in het Nederlands vertaald door Edith Koenders en Paula Stevens (1.229 blz.). Het is het verhaal over toneelregisseur Max Hansen

die als puber met zijn familie vanuit Noorwegen naar Amerika emigreert. Het is een vertelling die vele decennia en continenten omspant. Het is een schitterende roman! De schrijver trekt je in het verhaal en laat je niet meer los. Naast de romantische ontwikkelingen van het verhaal, beschrijft Harstad op een zeer beeldende manier de omgeving met de bebouwing en de architectuur op de plaatsen waar de hoofdrolspeler zich bevindt. Dit is mijn link met de architectuur en de reden waarom ik dit boek aan architectuurliefhebbers wil aanprijzen. Het verhaal brengt je op diverse locaties verdeeld over de continenten. Voorbeelden zijn het historische appartementencomplex The Apthorp building in New York (1909) op de hoek Broadway/West End Avenue. Je voelt de sfeer in het gebouw, ervaart de bouwkundige staat, de geuren in vochtige kelders (zie [googlemaps](#)). Of de sfeer in Garden City waar de hoofdrolspeler met zijn gezin heeft gewoond op Poplar Street 64 op Long Island, een typische tuinstad met drie golfbanen, een enclave in het centrum van Hampstead (zie www.realtor.com, Polar Street 64, huis te koop voor \$ 1.146.500,-). Of tenslotte, het Chevron Hotel, 81-83 Macleay Street 81-83 in Sydney, een hotel in zogenaamde internationale stijl ontworpen door Stanley Korman. Kortom, *Het Tet-Offensief* is een fantastisch boek. Lees dit boek, koop het bij voorkeur in de plaatselijke boekhandel.

Guido Quanjel,
secretaris bestuur TOPOS <<

Arnout Weeda

Het mysterie van Wenen

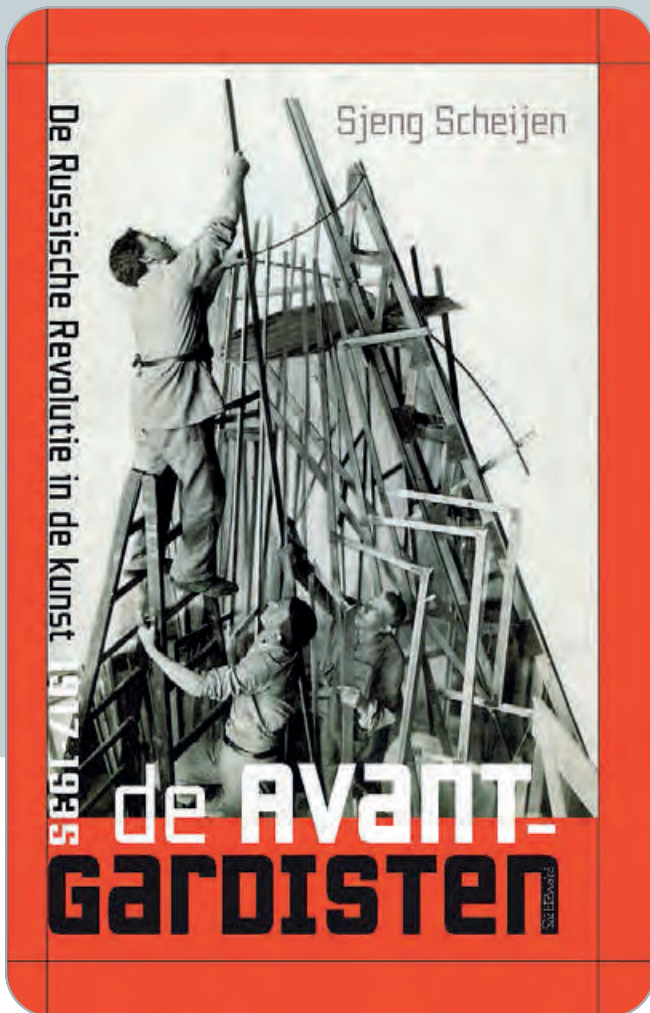
• Amsterdam; 2011

Dit door Weeda, voormalig directeur van het Cultuurhistorisch Zuiderzeemuseum Enkhuizen, geschreven boekwerk neemt ons mee naar het Wenen van het eerste decennium van de twintigste eeuw. Hij beschrijft de enorme vernieuwende culturele creativiteit die er in dat tijdsbestek heerst en hoe deze ook gelijktijdig terug te vinden is in de wereld van de psychologie, economie en filosofie. We ontmoeten de hoofdrolspelers Gustav Mahler, Gustav Klimt, Sigmund Freud, Peter Altenberg. De hoofdrol voor de architectuur is in dit boek weggelegd voor Adolf Loos. Maar deze voorloper van het Modernisme kan niet besproken worden zonder de invloed van de Secession-architecten, Otto Wagner, Joseph Olbrich en Josef Hoffmann toe te lichten. Nergens anders heeft een dergelijk intensieve kruisbestuiving tussen kunst en wetenschap plaatsgevonden als in die periode in Wenen. Deze ontmoetingen van creatieve geesten kon eigenlijk alleen maar gerealiseerd worden in de beroemde Weense koffiehuisen. De satiricus Karl Kraus was een frequent bezoeker van deze koffiehuisen en zijn scherpe aforismen leiden in dit boek vaak een nieuw hoofdstuk in, waarbij dan zowel de Avant-Garde als de conservatieve aristocratie en bourgeoisie te kijk worden gezet. Als hij het Wenen van die tijd, zijnde de geboorteplaats van het zionisme en nazisme, beschrijft als het laboratorium van de vernietiging van de mensheid, is hiermee zijn voorspellende geest vastgesteld. De politieke ontwikkelingen in dit

decennium kunnen dan ook niet onbesproken blijven. Achter in het boek is een korte biografie van alle hoofdrolspelers te vinden.

Als ik een advies mag geven, zet dan de cd met Mahler 5 op tijdens het lezen van een hoofdstuk uit dit boeiende boek. Houd, als het in de boekenkast staat, *Die Welt von Gestern* van Stephan Zweig en kunstboeken van Klimt en tijdgenoten binnen handbereik. Laat je niet afschrikken als de filosofie van Wittgenstein of de economie van Joseph Schumpeter nou niet direct je interesse heeft, er volgt al snel weer een uiterst interessante historische politieke verhandeling over de paradox van het Jodendom. En dan..... neem de nachttrein naar Wenen en stap uit op West-Bahnhof waar Klimt in 1907 afscheid nam van Mahler met de woorden: *Es ist vorbei*. Maar was het voorbij? Was het het einde van het begin of juist het begin van het einde? Filosofer daarover in Café Griensteidl, Café Landtmann, Café Museum (ook wel Looscafé of Café Nihilismus genoemd), dan wel Café Central. Wandel, in gedachten samen met Sigmund Freud, over de Ringstrasse en begrijp het *Ornament und Verbrechen* van Loos. Ontmoet Otto Wagner en zie hoe in zijn architectuur de fraai gedecoreerde Majolica-huizen aan de Naschmarkt en de ornamentrijke Metrostations evalueren tot het bijna modernistische Postspaarbouwwerk. Stop Weeda's *Mysterie van Wenen* in je rugzak!

Wiel Regtop <<

Sjeng Scheijen

De Avant-Gardisten

de Russische Revolutie in de kunst 1917-1935

Wat weet de gemiddelde Nederlander van de Russische Revolutie? Wat weet diezelfde Nederlander van de Avant-Gardisten uit Rusland, van de avant-gardistische kunst en architectuur? Mag ik zo vrij zijn om te zeggen: weinig. Uiteraard zijn er historici - ook in Nederland - die uitvoerig studie hebben gemaakt van de Russische Revolutie en van de Russische Avant-Gardisten. Bij architecten gaat er waarschijnlijk wel een lampje branden, want die denken aan het Russische constructivisme en meer in het bijzonder aan belangrijke vertegenwoordigers, zoals Tatlin en Melnikov.

In het boek *De Avant-Gardisten* beschrijft Sjeng Scheijen de historische gebeurtenissen van vóór de Oktoberrevolutie van 1917 tot en met het Stalinistische repressieve regime in de dertiger jaren van de vorige eeuw. Hij gaat in op de korte, maar hevige machtsstrijd tussen een zeer progressieve kunstwereld, de Avant-Garde, en het bolsjewistisch bolwerk. In het begin, vlak na de Russische Revolutie, is er nog veel vrijheid voor de kunstzinnige pioniers, maar gaandeweg worden deze gezien als een grote bedreiging voor communistisch establishment. Ondanks het extreem repressieve systeem van de Rode Terreur, kan de Avant-Garde uiteindelijk toch als morele winnaar

worden aangemerkt. De stroming van de Russische Avant-gardisten heeft een bepalende invloed op de internationale kunstwereld gehad. Daarbij moeten we onder andere denken aan het Bauhaus in Duitsland en de Stijlgroep in Nederland. De Avant-Garde is geen (kunst)stijl, geen theorie, maar een mentaliteit, een radicale leefstijl gericht op de toekomst (futuristen) en (vooral) op de creativiteit in de kunst. De Avant-Gardisten rekenen af met oude structuren en privileges. Naast het ambachtelijk kunstenaarschap van de Avant-Garde, gevolgd door het (utilitaire) constructivisme, wordt in het boek op een indringende wijze het sociale en het politieke landschap belicht; een inhoudelijke strijd tussen kunstenaars onderling en een hartverscheurende strijd tussen de kunstenaars en het Sovjet establishment. Als gevolg van de vele ontberingen wijkt een aantal kunstenaars uit naar het buitenland, waaronder Chagall, en blijven slechts enkele kunstenaars in Rusland achter, waaronder Malevitsj, Tatlin en Rodtsjenko, die daar hun principes trouw blijven.

Wat de Avant-Gardisten hebben moeten doorstaan, is voor hedendaagse begrippen niet te bevatten: tegenstand uit andere kunststromingen, intriges, >>

- Amsterdam; 2019

repressie et cetera. Het idealisme (of ideologie) van de Avant-Gardisten ging zelfs zover, dat ze ontberingen op de koop toenamen. Ik ben zeer onder de indruk van dit boek. Sjeng Scheijen heeft kans gezien om niet alleen veel feitenmateriaal bij elkaar te brengen, maar ook om een diepgravende analyse van de genoemde periode te verrichten. Ik geef toe, het is een niet altijd even gemakkelijk toegankelijk boek en het is mogelijk dat sommigen daardoor afhaken. Toch raad ik aan: lees door, want er gaat een wereld (van achter het IJzeren Gordijn) voor je open. Mag ik zo vrij zijn om te zeggen: dit boek zou in elke kunst- en architectuuropleiding verplichte literatuur moeten zijn!

Math Reneerkens,
voorzitter Programmaraad TOPOS <<

- Rotterdam, 2012

Matthijs de Boer

Binnen in de stad

Wie snel geïnformeerd wil worden over de inhoud van het boek *Binnen in de stad* kan - zoals gebruikelijk - terecht op de achterflap van het boek. Daar staat: 'Bibliotheken, stadhuizen, stations, winkels, scholen, schouwburgen, strikt genomen zijn het geen openbare ruimten, maar zo gebruiken we ze wel. Een levendige stad heeft tal van verblijfsplekken, uiteraard buiten in de openbare ruimte, maar ook in gebouwen die zich daarvoor lenen. De overdekte ruimten zijn overgangszones tussen openbaar en privé en bieden stedelingen en bezoekers gelegenheid voor informele en onverwachte ontmoetingen, met meer of minder beschutting tegen het klimaat, het verkeer en het rumoer van de stad. Het stedelijke leven houdt niet op bij de rooilijn. *Binnen in de stad* beschouwt en analyseert publieke interieurs als onderdeel van de stad. Het gaat na hoe die opgenomen kunnen worden in het stedelijk weefsel en soms ook niet vanwege nachtelijke sluitingen of andere beperkende maatregelen. Naast de rijke geschiedenis worden perspectieven geschetst voor nieuwe publieke interieurs die ontstaan door actuele maatschappelijke ontwikkelingen.'

Voor mij is dit boek een 'walhalla' aan inspirerende herkenning. Het is heel aangenaam en gemakkelijk te lezen. Het is verder prachtig geïllustreerd met tekeningen en foto's en niet te vergeten met een actuele boodschap, namelijk dat wij ons bewust (moeten) worden van het gebruik van openbare ruimtes in de stad. Welke zijn die ruimtes en hoe beleven wij die? Het boek geeft boeiende voorbeelden hoe architectuur en stedenbouw nauw met elkaar verweven (moeten) zijn. Zoals in het boek omschreven: 'de stad is de plek van ontmoeting, van cultuur, werk en wonen.'

Helen Ronner, geïnteresseerde <<

John Hejduk

Such Places As Memory

Poems 1953-1996

De Amerikaanse architect John Hejduk (1929-2000) neemt binnen het architectuurspectrum een bijzondere positie in. Hejduk weidde immers zijn gehele carrière aan 'the education of an architect'. Hij doceerde 35 jaar architectuur aan de Cooper Union School for Advancement of Science and Art en gaf wereldwijd colleges en exposities. Hejduk bouwde fysiek slechts weinig. Enkel in Berlijn, Groningen, Praag, Santiago de Compostela en New York zijn op dit moment nog gebouwen/objecten van zijn hand permanent te bewonderen. In vele publicaties fabriceerde hij echter op het snijvlak van architectuur, kunst en poëzie zeer inspirerende werelden. Het bestuderen van dit soort boeken is altijd een soort detectivewerk. Je raakt als lezer gefascineerd door een tekening, maquette of tekst. Hejduk geeft je dan in een bijschrift, vaak een hint, die je op weg helpt naar de bron waar hij zijn werk op gebaseerd heeft. Door dit detectivewerk vergroot je niet enkel je begrip van Hejduk's oeuvre, maar ook je persoonlijke kennis van de kunst en architectuur waardoor hij gefascineerd is en jou weet te fascineren. In de gedichtenbundel *Such Places As Memory* is een prachtige selectie van de poëzie te vinden die Hejduk gedurende zijn leven schreef. Vanaf 1953, het jaar dat hij als Amerikaans student via een scholarship in Rome studeerde; tot 1996 slechts vier jaar vóór zijn dood. Poëet en vriend

van Hejduk, David Shapiro schrijft in het voorwoord bij de bundel: "the poems of John Hejduk are almost non-poetic: still lives of memory, site of possessed places. They give a physical existence to the words themselves and an autobiographical dimension to the architect. Architect Peter Eisenman likens them to 'secret agents in an enemy camp'". Het lezen én bestuderen van dit poëtisch overzichtswerk is een boeiende reis waarbij Hejduk je meeneemt naar films van Jean Cocteau, schilderijen van Matisse, Ingres of Uccello, minutieuze details in de beeldhouwwerken van Michelangelo, naar steden als Oslo, Berlijn of Austin of naar de architectuur van Le Corbusier of de kathedraal van Chartres. Het reizen door die werelden gaat niet vanzelf en kost tijd. Of zoals Hejduk het in 1999 prachtig omschreef in zijn lezing *Sanctuaries*: 'Sometimes we end up Places and Buildings and we yet not knowing their histories, or more profoundly their spirit. We don't stay long enough. At one event we are already anticipating the next event. We are mobile and free. Perhaps. I think speed fixes, makes things static. I think to take one's time opens, expands, makes things flexible.' Sinds 1997 heb ik aan diverse gedichten uit de bundel *Such Places As Memory* muziek toegevoegd. De muziek, gedichten en verhalen van mijn detectivewerk zijn op verschillende plekken en tijden te bekijken en beluisteren.

Ivo Rosbeek, architect, musicus,
docent aan de Architectuur Academie Maastricht <<

• Cambridge (Mass.), 1998

• 2000

Liang Ssu-Ch'eng

A pictorial history of Chinese Architecture

A bilingual edition

Iedereen zou zich in de Chinese architectuur moeten verdiepen. Maar die bestaat helaas niet, tenminste niet in de zin van wat wij daar in Europa onder verstaan: een bouwkunst die een wisselende en zichtbare manifestatie was van stromingen, opvattingen en technische mogelijkheden. In China kende men 2000 jaar lang in principe maar een enkel bouwsysteem, dat hetzelfde was voor woningen als voor paleizen, en dat door de eeuwen heen werd geperfectioneerd, alsook aangepast voor verschillende klimatologische regio's. Alle gebouwen werden eerst en vooral in hout uitgevoerd. Helaas zijn daardoor de vroegste voorbeelden verloren gegaan door natuurrampen of bijvoorbeeld vuurwerk. De oudste nog bestaande voorbeelden stammen van de achtste en negende eeuw. En toch levert dat geweldige 'architectuur' op, in de zin van gematerialiseerde verblijven en vormen, ruimten en pleinbegrenzingsen.

Begin twintigste eeuw gaan studenten en hun professor naar de Verenigde Staten. Zij realiseren zich dan pas wat architectuur is. Later thuis zet professor Liang Ssu Ch'eng dan een project op om gebouwen in China te documenteren. Daar bestonden geen naslagwerken over, en ook geen boeken. Het was de eerste keer dat de Chinese architectuurtaal werd ontrafeld en begrepen, alsook in kaart gebracht. Met zijn studenten reisde hij in de periode voor de

Tweede Wereldoorlog heel China af om alles in kaart te brengen en de grammatica van de architectuur, zoals hij het noemde, te ontleden. De houtarchitectuur (met varianten in alle Oost-Aziatische landen) werd veelal zonder vaste verbindingen gerealiseerd. Wanneer later het hout schaars wordt en overgegaan wordt op steen (dat eerder al voor pagodes gebruikt werd), blijft die vormtaal overeind. Het is een genot om die 'architectonische houtbalanceer-act' te zien tegenover het lompe zwaartekracht tartende steengeweld van de Europese bouwkunst.

Momenteel is die kunst vrijwel geheel verdwenen als gevolg van het kopiëren van de westerse stijl. Men dacht dat al dat werk, vooral in tekeningen, verdwenen was, maar eind jaren negentig is het weer boven water gekomen en opnieuw uitgebracht. Ik kreeg destijds een van die eerste exemplaren. Langs deze weg is er eventueel nog aan te komen:

<https://www.isbns.net/isbn/9787530630921/>
of een mogelijke heruitgave via deze vakvreemde website: <https://tinyurl.com/a4xjefjp>.

Mocht het niet meer te krijgen zijn, dan is recenter werk van Fu Xinian aan te bevelen, zoals Chinese architecture, Fu Xinian et al., english edited by N Steinhardt, 2002 ISBN 0300095597.

Ronald Rovers, bouw-kundige <<

• Amsterdam, 1999

Thomas Rosenboom Publieke Werken

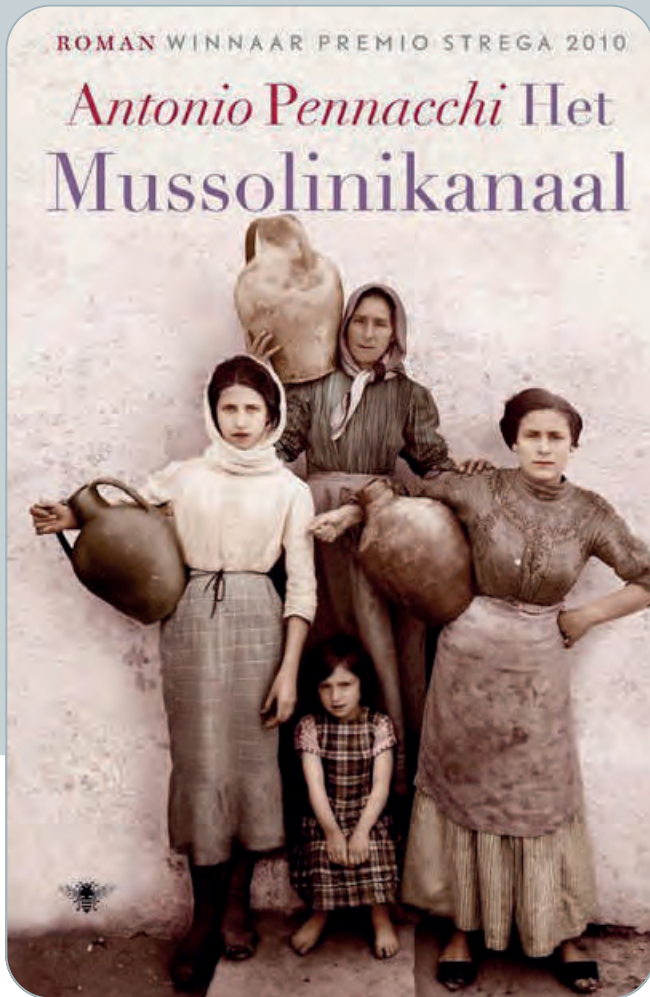
Deze historische roman kent verhaallijnen rond drie neven: Chris Anijs, apotheker te Hoozevee, Walter Vedder, vioolbouwer te Amsterdam en de ongrijpbare Al Vedder, tijdelijk overgekomen uit Amerika. Gaandeweg het boek komen de verhaallijnen bij elkaar. Ik beperk mij hier tot de belevenissen van neef Walter. Het verhaal speelt zich af tussen 1882 en 1890. Walter Vedder woont en werkt in een rijtjeshuis aan de Prins Hendrikkade in Amsterdam. Naast Vedder woont kleermaker Carstens. Uit de krant verneemt Vedder dat er plannen zijn om op de hoek van het Damrak en de Prins Hendrikkade een hotel te bouwen. Aanstands heeft Vedder door dat hij zal moeten worden uitgekocht en hij biedt Carstens aan om ook namens hem de onderhandelingen in te gaan. Ze krijgen een bod van 20.000 gulden elk. Vedder overspeelt zijn hand met een tegenbod van 50.000 gulden. Hij persisteert door de jaren heen bij dit bedrag, ook als de wederpartij het oorspronkelijke bedrag verhoogt tot 25.000 gulden. Ten einde raad besluit de ontwikkelaar het hotel om de twee huizen heen te bouwen.

Thomas Rosenboom vermengt in zijn boek non-fictie met fictie. In zeer bloemrijke taal wekt hij de geschiedenis tot leven van de bouw van het Victoria Hotel, naar een ontwerp in neobarok van de Duitse architect Henkenhuf, met in de gevel de twee huisjes van kleermaker Carstens en tapper Verburgt (vioolbouwer Vedder in het boek). Daarbij maakt hij veel gebruik van tegenwoordig niet meer in zwang zijnde woorden en uitdrukkingen zonder daarmee de lezer af te leiden

van het verhaal zelf. De architectonische, esthetische, stedenbouwkundige en cultuurhistorische waarde van het rijksmonument wordt nog versterkt door de *petite histoire* van de gevelhuisjes.

De titel van het boek komt enigszins misleidend over, maar laat zich bij lezing raden. Het boek werd in 2000 bekroond met de Libris Literatuur Prijs, in 2007 verkozen tot een van de tien beste Nederlandstalige romans aller tijden en in 2015 verfilmd met in de hoofdrol Gijs Scholten van Aschat (nog te zien op Netflix).

Kees de Ruwe, pensionado <<

• Amsterdam; 2012

Antonio Pennacchi Het Mussolinikanaal en Broederstrijd

• Amsterdam; 2017

Geen architectuurboek, nog verhandelingen over planologie of stedenbouw, maar twee boeken, een vervolg op elkaar, waarin deze onderwerpen de decorstukken zijn voor een boeiende en amusante familie-kroniek die zich afspeelt in Italië van het begin tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw. De boeken *Mussolinikanaal* en *Broederstrijd* geven een inkijk in het leven van de eenvoudige Italiaanse familie Peruzzi. De opkomst, glorie en ondergang van het fascisme van Il Duce c.s. spelen een grote rol in hun leven. Door de dromen, idealen en verlangens van de Peruzzi's maakt de lezer kennis met de landontginningspolitiek van het fascisme, de bouw van de nieuwe stad Littoria en de kolonieboerderijtjes in het gebied van de Pontijnse moerassen waar het Mussolinikanaal wordt aangelegd. *Broederstrijd* speelt zich voornamelijk af na de val van het fascisme. De politiek en de wederopbouw van het land, van hun stad zijn de kaders van het leven van deze pioniersfamilie. Opportunisme, familiebanden, fictie en non-fictie belichten een markante periode van Italië. Als architect heb ik altijd grote belangstelling gehad voor de moderne architectuur van de eerste helft van de twintigste eeuw. Deze architectuur als vernieuwende kunststroming, maar ook als vormgever van de zich veranderende samenleving met nieuwe vraagstukken op ruimtelijk gebied. Nieuwe machten, communisten of fascistten, creëerden nieuwe opgaven op het gebied van de gebouwde omgeving. Met name in Italië en Rusland kregen de Avant-Garde architecten de ruimte om hun visie te realiseren. Woningen, bestuurs- en >>

bedrijfsgebouwen, sportfaciliteiten en infrastructurele werken kregen de vorm die aansloot bij hun opvatting over vooruitgang en de moderne mens. Verspreid over Italië heb ik diverse gebouwen en woonwijken 'ontdekt': van het Casa del Fascio en woongebouwen in Como van Giuseppe Tarragni, tot de havengebouwen in Messina en het wijkje van de Agro-kolonie Fertillia op Sardinië. De besproken boeken brengen de tijd waarin deze gebouwen tot stand zijn gekomen op een eigenzinnige wijze tot leven en voegen voor mij een nieuwe dimensie toe aan het begrip moderne architectuur en cultuur in Italië. Architectuur in dienst van het regime of dienstbaar aan het volk....?

Joost Slangen, architect <<

• **Antonio Pennacchi**

Bernard Bauchet, Marc Vellay, Yukio Futagawa (foto's)

La Maison de Verre

Pierre Chareau

Dit boek gaat over een van de meest bijzondere private avant-garde woon/werk gebouwen uit de eerste helft van de twintigste eeuw, *La Maison de Verre*, een landmark in de geschiedenis van de moderne architectuur. Het boek is uitgebracht in 1988 door een Japanse uitgever in drie talen: Frans, Engels en Japans, met een tekst van Bernard Bauchet/Marc Vellay en met prachtige foto's van Yukio Futagawa. Samen met de precieze tekeningen en plattegronden van Bernard Bauchet, geven deze foto's een overtuigend beeld en een visuele uitleg over de ontstaansgeschiedenis, constructie, materialisatie en detaillering van dit bijzondere huis, gebouwd tussen 1928 en 1932 op een binnenterrein van Rue Saint-Guillaume 31 in de faubourg Saint Germain in Parijs.

In 1927 bemachtigden gynaecoloog Jean Dalsace en zijn vrouw Anna ter plekke een woonhuis van middelmatige kwaliteit en kreeg op basis van eerdere contacten Pierre Chareau (die nauwelijks iets gebouwd had en een fantastische meubelmaker was en ontwerper van theater- en filmdecors) de opdracht om een nieuw gebouw te maken als praktijk- en woonhuis. Het bestaande pand werd bijna volledig afgebroken. Helemaal vervangen lukte niet, want de oude dame die als huurster op de bovenste etage woonde, wilde niet wijken. Die verdieping werd gehandhaafd en alles eronder weggebroken. De ontwerpers werden gedwongen tot een oplossing die uiteindelijk bepalend zou worden voor het concept van het *maison de verre*. De bovenste etage werd ondersteund met een staalskelet dat tevens zou dienen als constructie voor

de nieuwbouw. Het op deze wijze ontstane bouwvolume is als een 'simpele doos' onder de bestaande bovenste etage geschoven. Deze doos is aan de voorzijde gesloten door een façade van glazen bouwstenen. Alleen de entree is transparant en er is een aanbouw die iets verradt van de indeling van het huis door drie horizontale raamstroken. Er zijn drie verdiepingen: de begane grond als praktijkruimte, de eerste verdieping als ontvangst-werk- en eetruimte en de tweede verdieping met de privé-vertrekken. Stap voor stap werden de verdiepingen op een onorthodoxe wijze ingevuld met wanden, deuren, kasten, schermen, meubels en verdere inrichting, meestal van staal, aluminium of glas, hout en tegelwerk. Pierre Chareaux werd in belangrijke mate bijgestaan door Bernard Bijvoet (met architect Duiker bekend van 'Zonnestraal' in Hilversum en de eerste Openluchtschool in Amsterdam) en kreeg ook hulp van een smid, Henry Dalbet. Deze drie, en de opdrachtgevers, werkten zeer nauw samen. Het is verbazingwekkend dat, hoewel het *maison de verre* een zeer consistente indruk maakt, er vooraf nooit een tekening van het geheel is gemaakt! Aan de hand van schetsen en mondelinge afspraken werd het gebouw gerealiseerd.

De betekenis van dit gebouw en de ontstaanswijze wordt tot de dag van vandaag onderschat, ook in vakkringen. De ligging op een binnenterrein, alleen toegankelijk met een voorafgaande afspraak, en de in zichzelf gekeerdheid van het gebouw met zijn translucente glazen gevel, ondoordringbaar voor blikken van buiten, kunnen daarvoor een aanleiding zijn. >>

• Tokyo, 1988

- **La Maison de Verre, Pierre Chareau**

De gebruikte constructie en het ontstaan daarbinnen van de 'doos' in drie lagen vormt niet meer of minder een functionele omhulling van het interieur. Een rijk interieur, een uniek interieur wordt door een eenvoudige 'doos' omhuld en is als zodanig een verborgen schat die stap voor stap ontdekt kan worden. De 'doos' is door de aanwezigheid van de oude dame een voorbeeld van de kansen voor vernieuwing via de moderne architectuur van de bestaande bebouwing van middelmatige kwaliteit en functionaliteit. In dit geval ook nog gerealiseerd op een onmogelijke plek en door betrokken ontwerpers en makers/ambachtsmensen en gedreven opdrachtgevers. Een nog altijd actueel voorbeeld in een tijd van 'kijk-mij-eens-architectuur' en aan de andere kant een grote dominantie van de aannemer met gerichtheid op herhaling en zo goedkoop mogelijk materiaalgebruik, zonder dat daar een krachtige opdrachtgever tegenover staat.

Het boek *La Maison de Verre* is als inspiratiebron en naslagwerk, zeker na mijn bezoek aan dit gebouw vijftien jaar geleden, daarom een van mijn favoriete architectuurboeken.

Huib Smeets,
oud-directeur Stadsontwikkeling en Grondzaken
Maastricht en voormalig CEO Vesteda <<

Joos Philippens

Moderne tijden

Van Grunsven en Peutz bouwers van Heerlen

Vraag naar wie de belangrijkste modernistische Nederlandse architecten waren en het antwoord zal steevast de namen Rietveld, Berlage en/of Dudok bevatten. De naam Frits Peutz zul je waarschijnlijk weinig horen. Mogelijk omdat hij vooral actief was in Limburg en niet in de Randstad. Toch behoren zijn ontwerpen tot de absolute top van de (Nederlandse) architectuur.

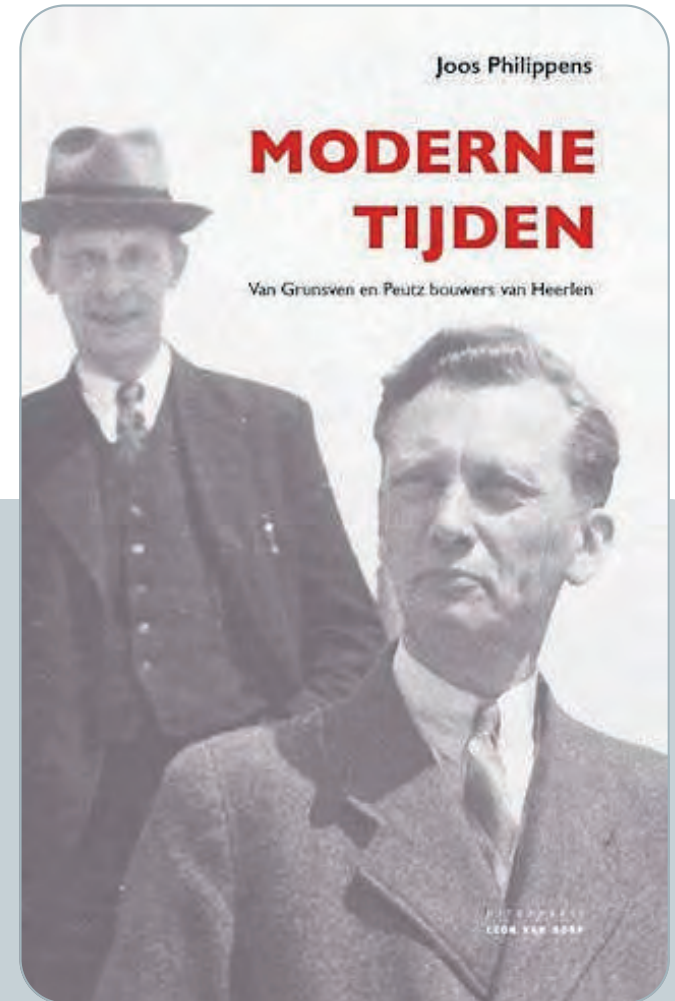
Frits Peutz heeft een cruciale rol gespeeld in de vorming van het stadsbeeld van Heerlen. Het Retraitehuis (1932), het Glaspaleis (1935), de Royal bioscoop (1938), het raadhuis (1942) en de schouwburg (1961). Het zijn markante en tijdloze modernistische blikvangers die een buitenstaander niet zou vermoeden in Heerlen.

Joos Philippens, journalist en schrijver, laat het Heerlen van 1926 tot 1962 zien door de ogen van Marcel van Grunsven, in die periode burgemeester van de stad. Net als Ross King in bijvoorbeeld *De omwenteling van Parijs* (over de opkomst van het impressionisme) en in *De koepel van Brunelleschi* (over de bouw van de koepel van de 'Duomo', de Santa Maria del Fiore) zet Joos Philippens je in een tijdmachine. Daarbij is de architectuur van de bouwwerken slechts een bekend

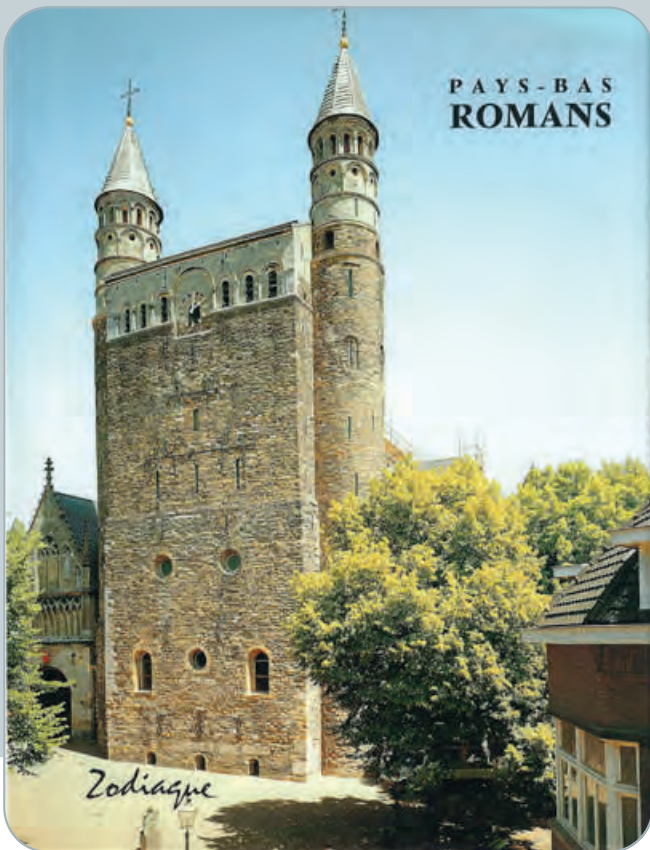
verondersteld gegeven. Geen uitvoerige beschouwingen over plannen, constructie, vormgeving of het bouwproces. Wel de hoofdrolspelers in de vorming van de stad: hun drijfveren, de persoonlijke betrokkenheid en relaties, de routines, de plannen, de discussies en weerstand, de strijd, de vooruitstrevende eigenzinnigheid, de bijval, de successen en mislukkingen. Dit ook temidden van de dieptepunten in de economische crisis in de jaren dertig van de vorige eeuw, de bezetting gedurende de Tweede Wereldoorlog, de hoogtijdagen van de steenkoolwinning en de teloorgang daarvan.

Het boek levert een bijdrage aan het blootleggen van een blinde vlek in het lexicon van de Nederlandse architectuur én het vastleggen van de vorming van het hedendaagse Heerlen. Joos heeft gekozen voor een stijl van een historisch relaas én de optekening van gesprekken en scènes tussen de hoofdrolspelers zoals *die hadden kunnen plaatsvinden*. Daarmee leest *Moderne Tijden* bovenal ook als een roman tegen de achtergrond van die vorming.

John Smits,
managing Partner Arena Consulting <<

• Heerlen, 2018

- Yonne, 1994

Ada van Deijk Pays-Bas Romans

Het boek *Pays-Bas Romans* is een voorbeeld uit de grote serie prachtige boeken *La nuit des temps*. Deze uitgave behandelt een aantal Romaanse kerkelijke bouwwerken in Nederland, waaronder de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek en de Sint-Servaasbasiliek in Maastricht en de Abdijkerk van Rolduc te Kerkrade.

Geen moderne architectuur of stedenbouw dus, noch beschouwingen daarover, maar een uitgebreide thematische serie boeken over Romaanse bouwkunst – en ermee samenhangende beeldende kunst – in West-Europa. Vooral kerkelijk, maar ook profaan. Gedegen beschrijvingen en uitleg in het Frans; tekeningen en kaarten, onvergetelijk plaatwerk. Vooral de zwart-wit opnamen vind ik superbe. Voor de liefhebber nu nog tweedehands te verkrijgen.

Van de circa 110 uitgaven die ik in mijn bezit heb, zijn voor mij vooral de delen *Catalogne Romane I et II* uitgangspunt en leidraad geweest voor tochten die ik in Frankrijk en Spanje heb gemaakt. Die voerden niet alleen naar de grote werken en hun steden met wat die nog meer te bieden hebben - oude en nieuwe stadscentra, musea, moderne architectuur en stedenbouw - maar ook naar romaanse kerkjes in slaperige stadjes, naar afgelegen dorpen, kapelletjes op prach-

tige plekken in de bergen, soms slechts te voet bereikbaar. Prachtige, door benedictijner monniken uitgegeven boeken, die uitnodigen tot lezen en kijken, die doen ver- en bewonderen en vooral ook oproepen tot reizen en bezoeken voor wie daarvan houdt.

Internet, zoek op: Zodiaque, La Nuit Des Temps (niet alles is verkrijgbaar)

Boudewijn Snelder, architect <<

Simon Mawer

De glazen kamer

Deze roman is gebaseerd op een bestaande villa, die zich bevindt in de plaats Brno in Tsjecho-Slowakije. In het boek laten Victor en Lisl Landauer hun droomhuis ontwerpen door een beroemde architect. Het wordt een huis van staal, glas en natuursteen, met als blikvanger de centrale glazen kamer, een architectonisch hoogstandje. Het huis wordt in 1929-1930 gebouwd op een prachtige plek met uitzicht over een glooiend landschap. Lang kunnen Victor en Lisl Landauer echter niet genieten van hun prachtige villa, want de Tweede Wereldoorlog dreigt en het Joodse echtpaar besluit te vluchten naar Amerika. Voordat ze vertrekken, zorgen ze ervoor dat de prachtige onyxwand in de glazen kamer wordt bekleed met ander materiaal om deze aan het oog te onttrekken, in de hoop deze wand te kunnen sparen voor vandalisme. Al gauw nadat de oorlog is uitgebroken, wordt de villa door de Duitsers geconfisqueerd en voor diverse doeleinden, waaronder 'kliniek' gebruikt.

Het is een fascinerend boek, dat je meeneemt naar een prachtig huis en je deelgenoot maakt van het leven van de mensen die er hebben gewoond vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog. De roman is een vrije interpretatie van de realiteit. Het ontwerp voor de villa is namelijk gemaakt door architect Ludwig Mies van der Rohe voor het echtpaar Fritz en Greta Tugendhat en is gerealiseerd in 1930. Het is een klassiek voorbeeld van moderne architectuur en functionalisme. Sinds 1994 is het als museum te bewonderen. Het adres is: Villa Tugendhat, Černopolní 237/45, 61300 Brno Tsjechië.

• Amsterdam, 2009

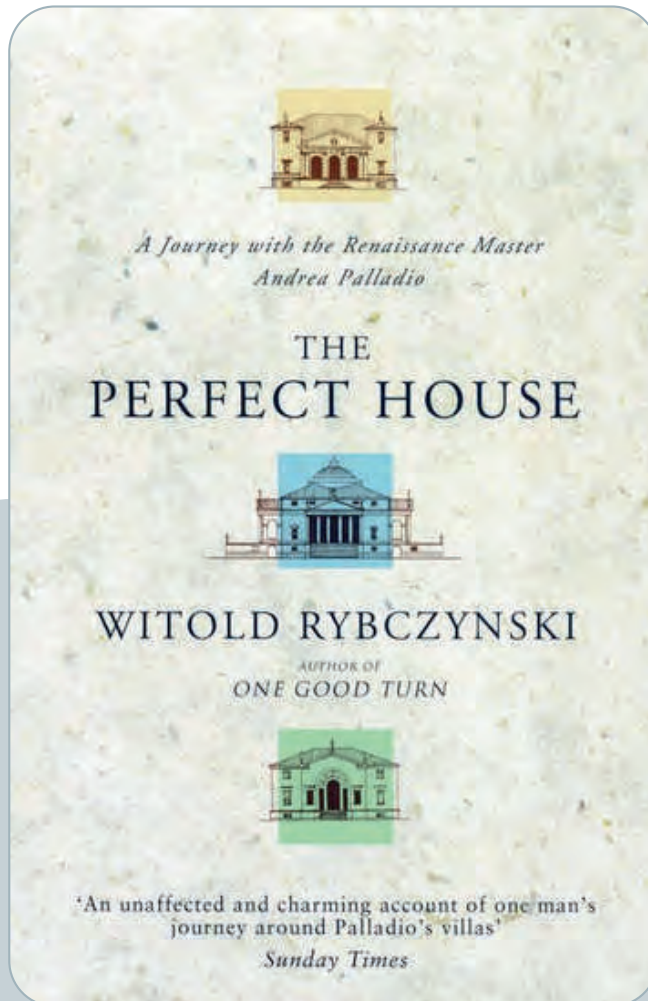
Enkele jaren geleden heb ik het huis zelf van binnen en van buiten kunnen bewonderen. Het is een prachtig modern gebouw, met knappe staaltjes van techniek. De ramen van de glazen kamer bijvoorbeeld kunnen via de muren naar beneden schuiven, zodat een totale open wand aan de tuinzijde ontstaat. De techniek werkt nog steeds. De imponerende onyxwand heeft de oorlog en de tijd doorstaan en is nog steeds in al zijn pracht te bewonderen. Ik heb een (simpel) advies, namelijk het boek lezen en een bezoek brengen aan het huis in Brno.

Marlène van de Staay <<

Witold Rybczynski

The Perfect House

a journey with the Renaissance master Andrea Palladio

- New York, 2002

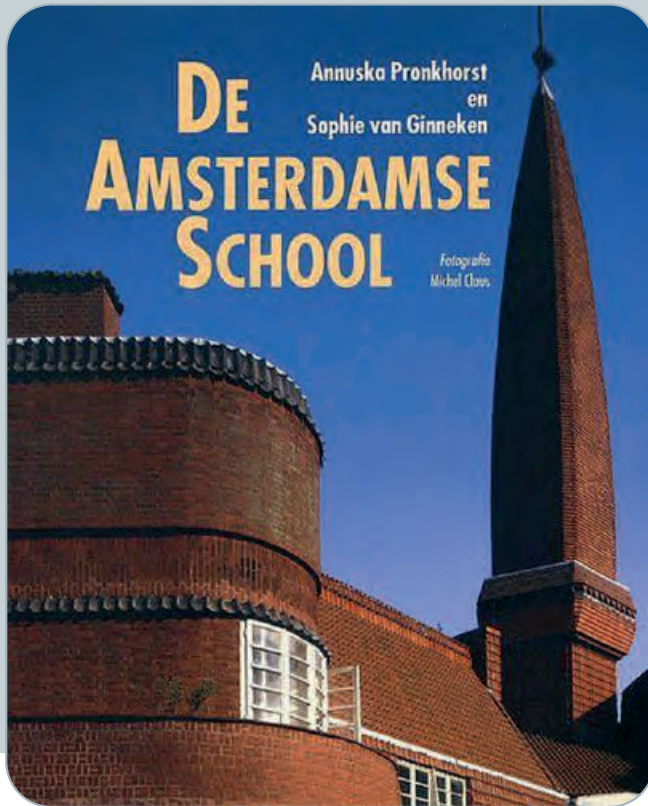
Het kleine boek van de Pools-Engels-Canadese-Amerikaanse professor stedenbouw is een prachtige sfeervolle ingang naar het werk en de persoon van Andrea Palladio. Met groot inlevingsvermogen wordt de levensweg beschreven van een *stonemason*, een steenbewerker, die door de opdrachtgever, Graaf Trissino, bij het bouwen van zijn huis wordt opgemerkt. Graaf Trissino ziet de begaafdheid van de handwerker Andrea di Pietro. Hij neemt hem op in zijn huis, reist met hem naar Rome om de oudheden te bestuderen, introduceert hem bij de grote architecten in Rome, kiest zijn kunstenaarsnaam Palladio en brengt hem naar opdrachtgevers. Het boek bevat het verhaal van de ontwikkeling van Palladio tot een der 'Groten' in de Architectuur, getuige zijn magnifieke villa's, stadswoningen, paleizen en kerken. De villa's zijn geïnspireerd door Vitruvius en zijn variaties op klassieke thema's. Rybczynski bezoekt ze allemaal, terwijl hij verblijft in de Villa Sarracena, waar hij de ruimtelijke werking, het licht en de duisternis van Palladio's architectuur ervaart en - zo schrijft hij in het laatste hoofdstuk - 'dichtbij het geheim van Palladio komt'. Hij plaatst de architect en zijn werken in hun tijd en wijst op verwantschappen in het werk van de renaissancearchitecten. Belangrijk is ook zijn analyse van de positie van de architect in die tijd. Architecten waren afhankelijk van belangrijke opdrachtgevers: vorsten en pausen, die een jaargeld gaven. Die waren er niet in Palladio's Vicenza. Daarom is het belangrijk te weten dat het ontwerp voor de Basilica in Vicenza >>

hem eigenlijk tot stadsarchitect maakte. Vicenza kon maar een travee per jaar betalen en Palladio verdiende tot zijn dood vijf scudi per maand voor zijn werk aan de Basilica. Daarvan kon hij met zijn grote gezin sober leven. Tijdens drie reizen bezochten wij werken van Palladio, te weinig, maar genoeg om de onweerstaanbare glans van zijn werk te ervaren. En ik tekende! Wij zagen sommige van zijn villa's, de stadspaleizen in Vicenza, zijn meesterwerk de Basilica en de kerken in Venetië. En het boekje van Rybczynski was mijn metgezel.

Teun Swinkels, architect <<

Annuska Pronkhorst en Sophie van Ginneken De Amsterdamse School

- Rijswijk, 2003

Het boek handelt over een belangrijke stroming in de architectuur van Nederland begin twintigste eeuw, die niet alleen bekend was in Nederland, maar zelfs wereldwijd. De vormentaal van de Amsterdamse School is verwant aan stromingen als het expressionisme en art deco, maar borduurt ook voort op de architectuur van de vermaarde architect H.P. Berlage. Een aantal medewerkers van het bureau Ed. Cuypers, namelijk J.M. van der Mey, P.L. Kramer en M. de Klerk heeft aan de wieg gestaan van de Amsterdamse School. Zij hebben een architectuurstijl ontwikkeld waarbij het gebouw als een sculptuur gezien wordt, plastisch van vorm, met als belangrijkste kenmerken de toepassing van decoratieve elementen. Voorbeelden hiervan zijn torens, gedetailleerde hoekoplossingen, ronde vormen, parabool- en trapeziumvormen, beeldhouwwerken, bruine baksteen en verticale pannen. Het streven van de ontwerpers was om verschillende kunstvormen binnen één gebouw samen te brengen; het *Gesamtkunstwerk*. Naast de drie grondleggers van de Amsterdamse School, heeft ook een aantal andere architecten de Amsterdamse School stijl omarmd en heeft in en buiten Amsterdam diverse gebouwen gerealiseerd. Om een paar namen te noemen: J. Crouwel, J.C. van Epen en J.F. Staal. Het boek gaat in op de geschiedenis en de vormontwikkeling van de Amsterdamse School en laat veel voorbeelden zien van gebouwen in deze stijl, helder van commentaar voorzien en rijk geïllustreerd.

In de tweede helft van de jaren twintig van de vorige eeuw kwam een einde aan de bloeiperiode van de Amsterdamse School. Er was kritiek vanuit een andere groep architecten die vond dat de Amsterdamse School alleen gevelarchitectuur maakte. Er waren zelfs Amsterdamse School architecten die gevoelig waren voor een koerswijziging. Het moest allemaal zakelijker en functioneler. De Stijlgroep is een belangrijke representant van deze nieuwe stroming. De functie moet de vorm bepalen en niet andersom, was hun credo. Hierdoor raakte de Amsterdamse School in de vergetelheid en dat heeft lang doorgewerkt. En dat is nu precies de reden waarom ik deze architectuurstijl graag weer onder de aandacht wil brengen. Want laten we eerlijk zijn. De gevelarchitectuur van de Amsterdamse School heeft vele zeer fraaie straatbeelden opgeleverd, in en buiten Amsterdam. Mijn dochter woont in Amsterdam vlak bij 'Het Schip', een prachtig ontwerp van M. de Klerk. Naast woningen en een school is in dit gebouw ook museum 'Het Schip' gehuisvest, zeer de moeite waard om te bezoeken. Zeker ook aanbevelingswaard is om deel te nemen aan de door het museum georganiseerde Amsterdamse School bustour door Amsterdam.

Veel lees- en kijkplezier !

ir. **Kees Teeken**, stedenbouwkundige <<

HARALD JÄHNER

WOLFSTIJD

DUITSLAND EN
DE DUITERS
1945-1955

• Amsterdam, 2020

Harald Jähner

Wolfstijd

Duitsland en de Duitsers 1945-1955

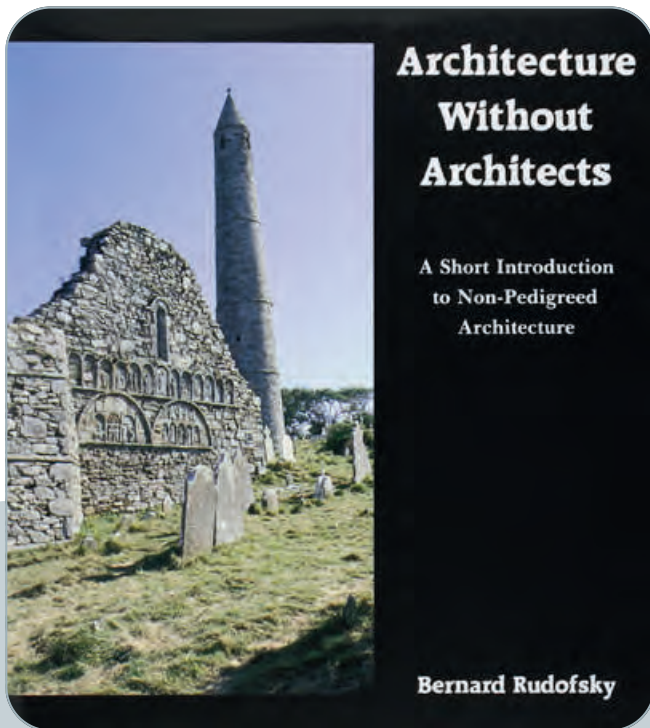
In het boek wordt het mijnenveld beschreven dat Duitsland rond zijn eigen schuld van destijds heeft opgetrokken. De titel verwijst naar de jaren waarin 'de mens de mens tot wolf was geworden', te midden van ruïnes in een gevierendeeld land. 'Zo alleen als wij was nooit eerder een volk op deze aarde', zei docent, dichter en schrijver Ernst Wiechert in zijn *Rede voor de Duitse jeugd* in 1945. Een andere schrijver, Wolfgang Borchert (1921-1947), schaarde zich bij de 'generatie zonder binding, zonder diepte, zonder geluk, zonder vaderland en zonder afscheid'.

De wereld waarin die generatie haar weg moest vinden, was er een van grote troosteloosheid. Door het verslagen en geamputeerde land doolden negen miljoen evacués en daklozen, veertien miljoen Duitsers die uit de buurlanden waren verdreven en ook zo'n tien miljoen vrijgelaten gevangenen en dwangarbeiders. Later droegen teruggekeerde krijgsgevangenen het hunne bij aan de algehele misère.

Nog tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw zouden Duitsers bezig zijn met de verwijdering van puin uit hun platgebombardeerde steden. Alleen al in Hamburg werden 182 miljoen bakstenen 'verzameld, schoon gebikt, geteld en opgestapeld'. Voor hun levensonderhoud waren de Duitsers aangewezen op de zwarte markt, 'die de gehaaiden beloonde en de zwakken bestrafte'. Sigaretten vervingen harde valuta. Het aantal geregistreerde berovingen steeg met 800 procent.

Deze macabere statistieken vormen echter maar een deel van de Duitse werkelijkheid in de eerste jaren na *Stunde Null*. 'De ontsnapping aan de dood stortte sommigen in apathie en ontketende bij anderen juist een ongekende uitbarsting van levensvreugde', schrijft Jähner. 'Er klonk muziek op plekken waar de vergankelijkheid zich van alle kanten opdrong.' Vooral in de Russische bezettingszone werden al in de zomer van 1945 danslokalen, concertzalen en theaters geopend, dan wel heropend. Want de Russen vergrepen zich niet alleen massaal aan de vrouwen in het overwonnen land, ze gaven ook blijk van een diep respect voor de Duitse cultuur (anders dan de Amerikanen) en ze 'verbluften de Duitsers met de ongebreidelde hartelijkheid waarmee ze mensen op straat uitnodigden voor overwinningseveningen en spontane feesten'.

Monique Thelen <<

- New York, 1964

Bernard Rudofsky Architecture without architects

Een wonderlijk informatieve verzameling van wereldwijde bouwstijlen en *settlements* die gebouwd zijn zonder 'architecten'. Dit kleine overzichtelijke boek documenteert de rijke bouwcultuur door de eeuwen heen en in alle continenten, zoals grotwoningen, steden gebouwd op het water, boomhutten, lemen moskeeën, kastelen en kloosters op onmogelijke locaties, overdekte straten, graanschuren, *longhouses*, blokhutten, paalwoningen en amfitheaters. Het biedt inspiratie voor bouwers, architecten en iedereen die geïnteresseerd is in energiezuinig en duurzaam bouwen. De variatie en vernuftigheid van deze traditionele gebouwen zijn rijk geïllustreerd en de materialen en technieken worden uitgebreid toegelicht. Het boek toont de methoden die mensen hebben gebruikt om beschutting en veiligheid te creëren met lokale natuurlijke middelen. Deze constructies zijn het werk van anonieme bouwers die artistieke combinaties met schoonheid, praktische vormgeving en levensnoodzaak.

Dit boek heb ik gelezen in de jaren zeventig. Het is me altijd bijgebleven, omdat het zo mooi laat zien hoe wij willen leven: in wat voor steden en in wat voor huizen. Het laat *bottom-line* zien wat de 'menselijke behoefte' is, als we een woning of woonplaats kiezen. Nu 'stadontwikkeling' een grootschalige aangelegenheid is geworden, reikt dit boek nog steeds voorbeelden aan om (kleinschalige) ideeën op te doen.

Pauline Tomlow, antropoloog <<

<https://www.nwcbooks.com/download/architecture-without-architects/>

Romaanse architectuur

licht in duisternis

Daar ligt ze, ontzield, genadeloos ver afgelegen, vastgegroeid in een dal van overweldigende natuur. De abdij van Sitra, een hermitage, in 1014 gesticht door de monnik San Romualdo in Umbrië, Italië. Het grijs steekt door het groen als een stoere betonnen bunker, vastberaden en ruig. In het bergachtige landschap wordt een ruimte bepaald en afgebakend, een binnenruimte wordt gecreëerd.

Er wordt gestapeld en geplakt, met uitgehakte stenen uit de omgeving.

Sinds de ondergang van het Romeinse Rijk was men dit creëren van een grotere binnenruimte verleerd; grote volksverhuizingen, epidemieën, hongersnood en het ontbreken van een centrale macht, brachten onrust, angst en verwarring.

Door politieke ontwikkelingen, denk aan het ontstaan van het rijk van Karel de Grote, ontstond een gecentreerde feodale standenmaatschappij waarin het christelijk geloof hecht verbindend werd.

Angst voor de dood, angst voor het einde der tijden, afgewogen te worden op de weegschaal van de engel, in Gods laatste oordeel. Dit alles werd in de romaanse beeldhouwkunst aan portalen, timpanen en kapitelen majestueus, didactisch en moraliserend verbeeld.

Maar hier in Sitra, geen verbeelding van dit alles. Hier creëerde men een duisternis, een Locus Dei, als site voor een spirituele zoektocht, diep naar binnen vanuit een ascetische levensstijl.

Wat is die duisternis?

Naar aanleiding van haar tentoonstelling 'Engelenkeel' in het Bonnefantenmuseum te Maastricht, omschrijft beeldend kunstenaar Berlinde de Bruyckere in een NRC interview, 'duisternis' als zone van on-weten, een raadselachtig tasten, niet zichtbaar maar wel overal aanwezig.

De Bruyckere duidt volgens mij op een transcendente mystieke duisternis.

Hier, waar mijn auto staat, in het dal, naast de verregende kiezelweg, gebeurde het, in die bunker; de overgang van natuur tot boven natuur. >>

In dit proces van religieuze zoektocht worden de stenen bezielt.
Het maakt je stil, het maakt je klein.

Het interieur van de abdijkerk in Sitra is zeer sober. Een zaalkerk met tongewelf, voorzien van een tribune waardoor ruimte ontstaat voor een crypte alwaar resten van San Romualdo bewaard worden.

Door de kleine raamopeningen in de solide wanden van de kerk, schijnt het licht naar binnen. Het gedraagt zich als een zoeklicht, zich verplaatsend door het verstrijken van de dag, de binnenruimte aftastend. Veel kerken zijn gebouwd met de apsis in de richting naar het oosten; daar waar de zon, het licht, opkomt. Het licht verwijst naar Christus, zoon der gerechtigheid. Aan het einde der tijden komt Christus uit het oosten, om te oordelen over goed en kwaad, bij de opstanding der doden.

In de apsis van de kerk wordt deze overtuiging in de liturgische geloofsbelijdenis uitgesproken; God uit God, Licht uit Licht.

Hoe vaak hebben wij deze woorden, zelfs als kind, voorafgaand aan het grote mysterie van het eucharistisch gebed, luidkeels en met vele mede kerkgangers meegebeden. Wat een oersterke tekst uit 325 na Chr., in het Concilie van Nicea te Turkije, vastgelegd. Zo abstract, tijdloos en mystiek.

Een tekst die staat als een bunker. Hier schijnt het tekstuele Licht in de Duisternis.

Door de ligging naar het oosten kleurt het binnenvallend daglicht aan de zuidkant van de kerken, oker warm.

Aan de noordkant kleurt het licht kouder blauw. De bouwers van de romaanse Cisterciënzer kloosterkerken gebruikten bewust geen gekleurd glas. Kleur emotioneert en dat past niet in de ascetische levensopvatting van deze kloosterlingen.

In 2007 maakt beeldend kunstenaar Jan Dibbets voor de Sint-Theresiakerk te Ransdaal, ontworpen door architect F.Peutz uit 1932, glas in lood ramen.

Ook hij koos voor kleurloos glas, in lood gevat in een abstract lijnenpatroon.

Hij speelde met de verscheidenheid in kleurinval aan weerszijden van het middenschip. Hij zocht misschien naar een nieuwe balans. Hij liet kleurloos glas subtiel bij tonen; het in acht lagen opgebouwde kleurloos glas werd aan de zuidzijde met groen vermengd om het warme oker iets af te koelen. Het glas aan de noordzijde kleurde hij subtiel met een rode tint om het kille licht op te warmen. Staand in het middenschip van deze zaalkerk ontstaat zo een middeling in kleurlichtinval, een egale lichtfiltering, die het verstrijken van de tijd, tot stilte brengt en zo tot een eeuwigheid neutraliseert.

De werking van het licht speelt ook een zeer belangrijke rol bij het kijken naar de beeldhouwkunst, aangebracht op de portaaltimpanen en kapitelen van vele

kleine en grote romaanse kerken in west Europa. Wat werd verbeeld? Wie wist wat? Hoe ontstond een uniformiteit in beeldtaal?

De liturgie was in het Latijn en slechts voor enkelen toegankelijk.

In de toegepaste beeldhouwkunst werd het woord Gods herkenbaar uitgebeeld.

Langs de routes van de pelgrimstochten werden door rondtrekkende architecten en ambachtslieden, vele nieuwe kerken gebouwd. De iconografie van de beeldhouwkunst lag vast en werd over West-Europa verspreid.

In 2018 bezocht ik de tentoonstelling *Heavenly Bodies* in het museum The Cloisters te Manhattan, New York. In dit vreemde neoromaanse kloostergebouw, in 1930 gebouwd door J.D.Rockefeller voor het huisvesten van zijn collectie originele middeleeuwse beeldhouwwerken, complete portalen en de mooiste kapitelen werd ik emotioneel een beetje in verwarring gebracht. Onder andere uit de resten van de oudste pre romaanse abdij van Saint Marie de Cuxa, anno 956, redde hij topstukken van de ondergang. Maar toch, het voelde niet goed, het schuurde.

Ze horen hier eigenlijk niet thuis. Ze zijn ontworteld en verweesd in hun aanwezigheid op deze locatie, uitkijkend over de Hudson. Deze kapitelen en timpanen, dit zijn wij.

Désirée Tonnaer, beeldend kunstenaar <<

Deyan Sudjic

De macht van het bouwen

hoe macht en geld de wereld aanzien geven

• Amsterdam, 2005

Zo lang steden bestaan, worden prestigieuze projecten gebouwd om de wereld te imponeren. Koningen, keizers en presidenten hebben met hun eigen prestigeprojecten de wereld aanzien willen geven. Met een prestigeproject wil een initiatiefnemer de middelmaat ontstijgen. Daarvoor verkopen zij samen met hun architecten hun dromen: met maquettes, *artist impressions*, renders en ronkende verhalen worden we verleid daarin mee te gaan. Het prestigeproject moet de stad, het volk of een land aanzien geven. Maar het gaat ook om persoonlijke *legacy building*: er wordt een monument achtergelaten waar letterlijk en/of figuurlijk de naam van de bestuurder op staat.

De ambitie om prestigeprojecten te bouwen heeft ons niet alleen maar slechte dingen opgeleverd. We kijken soms jaloers naar steden met architectuur waarvoor kosten nog moeite zijn gespaard. We genieten tijdens onze stedentrips van de imposante bouwwerken van vroegere heersers, waarbij we de schaduwzijden van hun regimes bewust of onbewust negeren. Prestigeprojecten kunnen ook een functie hebben voor de samenleving en het versterken van cultuur en identiteit. De prestigedrang van bestuurders en andere initiatiefnemers is ook een motor voor vooruitgang zou je kunnen zeggen. Maar het kan ook een gevaarlijk vehikel zijn. Het bestuderen van de totstandkoming van prestigeprojecten leert ons veel over de samenleving, het openbaar bestuur en de wereld van

vastgoed en architectuur. Een fascinerende kijk achter de schermen wordt geleverd door het boek *De macht van het bouwen* van Deyan Sudjic. In dit boek (met als originele Engelse titel *The Edifice Complex*) wordt beschreven hoe Amerikaanse presidenten hun grote bibliotheken als nalatenschap lieten bouwen. Hoe de Franse president Mitterand Parijs verrijkte met zijn befaamde *grands projects*, zoals de piramide van het Louvre en de Grande Arche in La Défense. Ook nemen we kennis van de verhalen achter de bouwwerken van de Rockefeller-familie, het Fiat-autoconcern, of de religieuze bouwprojecten. Van de ongekende drang om met bouwvolumes de concurrenten te overtreffen, tot en met het veelvuldig gebruik van marmer en goud.

Voor François Mitterand, Winston Churchill, Tony Blair, George Bush, Saddam Hoessein, Adolf Hitler en vele andere bouwende regenten kenden hun prestigieuze bouwprojecten een doordachte boodschap. De architecten die de boodschap letterlijk moeten vormgeven zijn daarbij gedwongen compromissen te sluiten aan het bewind dat de macht heeft. Het meest beruchte voorbeeld is wellicht Albert Speer die een uiterst gedreven opdrachtgever had om de identiteit van Nazi-Duitsland door middel van architectuur tot uitdrukking te brengen. We kunnen in het boek van Sudjic lezen welke megalomane bouwplannen Hitler voor de grote steden in zijn beoogde rijk bedacht en dat de band met zijn ontwerper Albert Speer zo >>

innig was, dat hij Speer als enige in zijn omgeving zijn kleding liet dragen. En niet alleen Le Corbusier, Mies van der Rohe, of Philip Johnson, ook hedendaagse starchitected, zoals Renzo Piano, Santiago Calatrava of Rem Koolhaas staan soms erg dicht bij hun opdrachtgevers. Gebaseerd op zijn verhalen over machthebbers en hun bouwprojecten werpt Dejan Sudjic een retorische (vraag)stelling op die prikkelt tot nadenken... Het gaat de grootste heersers niet alleen om architectuur als uitdrukkingsmiddel van hun macht, maar eerder geldt het omgekeerde: macht moet worden verkregen om uiteindelijk bouwkundige fantasieën te realiseren.

Dr. Wouter Jan Verheul,
universitair docent en onderzoeker TU Delft <<

Hoe de Wilhelminapier door architectuur een eerste klas hoogstedelijk gebied werd.

De titel zegt het al. Deze beschouwing gaat niet over een vooraanstaande architect, maar over de architectuur van een stadsdeel dat door meerdere - deels wereldbekende - architecten een aansprekende stedelijke ontwikkeling kon doormaken. De Wilhelminapier in Rotterdam kwam eind vorige eeuw voor stadsontwikkeling ter beschikking door de verhuizing van de havenactiviteiten naar het westen, met de aanleg van de Tweede Maasvlakte als markant hoogtepunt.

De ontwikkeling van de Wilhelminapier verliep in het begin nogal stroef. Waar de gemeente Rotterdam ervan uitging dat ze met deze plek een soort Aker Brygge-locatie, zoals we die kennen van Oslo, ter beschikking zou krijgen, bleek die inschatting niet helemaal terecht te zijn. De gemeente Oslo was in staat voor de ontwikkeling van het Aker Brygge-gebied een strakke regie te voeren. Reden: Oslo, in zekere zin het centrum van heel Noorwegen, kende in feite nauwelijks of geen concurrentie van andere vergelijkbare locaties, en kon daardoor voor de ontwikkeling en inrichting van dit gebied de regie in handen houden. De Wilhelminapier kende qua locatie veel meer concurrentie van andere steden. Belangstellenden - als die er al waren - stonden voor de Wilhelminapier als locatie niet vanaf het begin in de rij. De gemeente Rotterdam moest zelf smaakmaker worden en deed dat met onder andere de vestiging van het World Port Centrum. Maar uiteindelijk waren het de projectontwikkelaars die de boventoon gingen voeren.

Nu, 25 jaar later, kunnen we vaststellen dat ook die 'formule' gewerkt heeft. De Wilhelminapier is zo goed als volledig volgebouwd met doorgaans aansprekende projecten en met de opwaardering van een aantal nog bestaande gebouwen, zoals Pakhuismeesteren en Las Palmas dat onder andere het Nederlands Fotomuseum herbergt. Bovendien is er sprake van een uitstekende bereikbaarheid van de Wilhelminapier via, de Erasmusbrug - inmiddels een Rotterdamse icoon - en de aansluiting op het Rotterdamse Metronet. De aanleg van een loopbrug ter hoogte van Hotel New York naar Katendrecht, met aldaar de inmiddels heringerichte >>

Fenix-locatie, zorgde tevens voor een nieuwe verbinding met de 'onmiddellijke' omgeving

Hierbij een overzicht van hetgeen er op de Wilhelminapier de afgelopen 25 jaar - kort verwoord - tot stand gekomen/gebracht is. Opmerkelijk, alle nieuwe hoogbouwprojecten kregen - net als Hotel New York - ook de naam van een meestal Amerikaanse stad.

Het in ere houden van het gebouw van de Holland America Line als verblijf- en verpoosplek op een schitterende locatie. Vanaf dag 1 een zeer gewilde publiekstrekker, die achteraf gezien een enorme invloed heeft gehad op de aantrekkelijkheid en het imago van het hele gebied.

De realisering van het eerder vermelde World Port Centrum - architect Norman Foster - werd het eerste grote project op de Wilhelminapier.

Eind 2005 werd de Montevideo-woontoren opgeleverd. Architect Francine Houben. Over New York gesproken: Francine Houben heeft daar de opdracht gekregen voor de renovatie en verbouwing van de beroemde Public Library aan de Fifth Avenue.

Aan de andere kant van de Wilhelminapier investeerde KPN-regio Rotterdam ongeveer gelijktijdig in nieuwe hoogbouw. Architect Renzo Piano, oplevering 1999. In 2016 onderging dat gebouw een renovatie en een dubbellaagse uitbreiding in de breedte op plintniveau. November 2010 werd de New Orleans opgeleverd. Architect Alvaro Siza. Een woontoren, 158 meter hoog. De multifunctionele instelling Lantaarn Venster is onder in dit gebouw én in een ruimte daarnaast gevestigd.

De woongebouwen Seattle en Boston, met een hoogte van ongeveer 70 meter voor 23 verdiepingen en 110 appartementen per gebouw. Medio 2017 opgeleverd. Architecten van Dongen en Koschuch.

In 2013 werd De Rotterdam, architect Rem Koolhaas, in gebruik genomen. Met 162.000 vierkante meter zo ongeveer het grootste gebouw in Nederland, met multifunctionaliteit als primair kenmerk: wonen, hotel, congrescentrum, verpozen, enzovoort.

Het Nieuwe Luxor theater, nog net gelegen op de Wilhelminapier. Geopend in 2001.

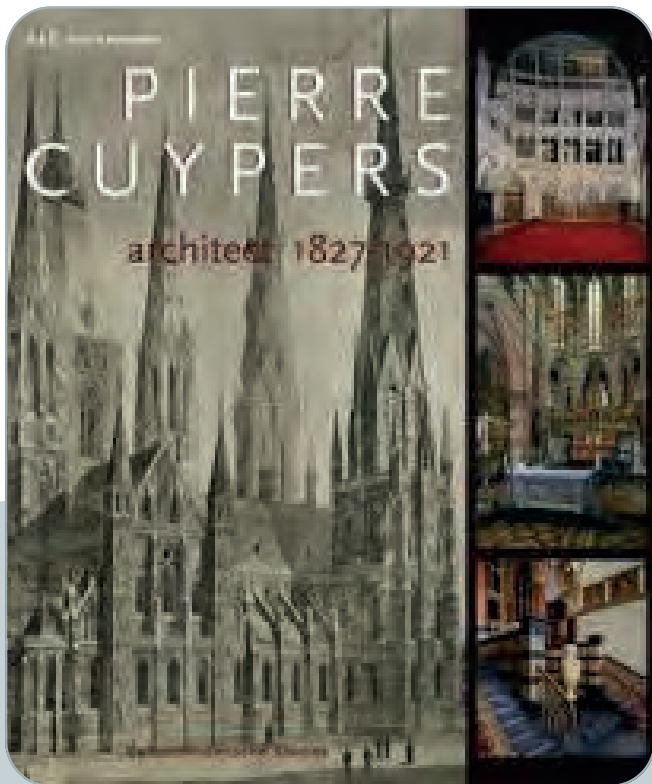
'Nog te bouwen': onder andere Hotel Chicago en The Sax, bestaand uit twee woontorens - 70 en 150 meter hoog - onder de namen Philadelphia en Havana. Beide torens zijn op 70 meter hoogte met elkaar verbonden door een loopbrug met daarop ook een hotel.

Opmerkelijk evenzeer: de plannen voor de herinrichting van de Rijnhaven, grenzend aan de Wilhelminapier. Die haven ondergaat een complete metamorfose. Door de komst van een (deels) drijvend stadspark, een 'strand' en hoogbouw krijgt dit stukje Rotterdam een compleet nieuw gezicht.

Waar blijft de leestip? Het boek over de Wilhelminapier is er nog niet, maar het laat zich raden dat dit vroeg of laat het geval zal zijn. Wat van de Wilhelminapier gemaakt is, is immers behoorlijk uitzonderlijk. Een succes-story eigenlijk. Voorgaande beschouwing mag gezien worden als een aanrader om met de aanmaak van een dergelijk boek in de weer te gaan.

Harry Welters <<

• Zwolle, 2007

A.J.C. van Leeuwen

Pierre Cuypers

Architect 1827-1921

Dit boek biedt een uitgebreid overzicht van het leven en werk van Pierre Cuypers. Het vertelt niet alleen zijn levensverhaal, maar ook hoe hij zijn werk als architect en restaurateur heeft uitgevoerd. De school, die hij als leerling van Viollet-le-Duc heeft ontwikkeld en die culmineerde in de werkplaatsen en fabriek van kerkelijke kunst in Roermond, wordt er mooi in beschreven. Zijn streven om de bouwkunst in het midden van de negentiende eeuw te stimuleren werd door hem al reizende gepropageerd. Illustratief daarbij is dat hij een schaalmodel van een van zijn eerste kerken, de Martinuskerk in Wyck-Maastricht, daarbij meenam om potentiële opdrachtgevers ervan te overtuigen dat hij goede producten kon leveren. Zijn opgang werd in sterke mate mede bevorderd door Alberdingk Thijm. Hieruit resulteerden bekende, grote projecten, zoals het Centraal Station en het Rijksmuseum, beide in Amsterdam. Politici van gereformeerden huize schamperden meermaals op het Rijksmuseum, omdat zij het Nederland onwaardig achten dat 's lands kunst in een katholiek bouwwerk werd tentoongesteld.

Dit is voor mij een intrigerend boek, omdat het mij duidelijk maakt dat de negatieve klanken die de neostijlen een aantal jaren ten deel gevallen zijn in de beschouwing over bouwkunst, en niet alleen in Nederland, gelukkig voorbij zijn. Verguizing heeft gelukkig plaats gemaakt voor een positieve attitude. Ik ervaar de gebouwen uit de tijd van de neostijlen niet als epigonen van betere meer klassieke tijdperken, zoals de Klassiek Oudheid en de Middeleeuwen, maar als een doorvoelde poging om de mens ruimten te bieden waarin hij zich prettig en op zijn gemak voelt, iets waar je vertrouwd mee bent. Ik mis dat nogal eens bij moderne gebouwen. Daar wil de architect vaak een duidelijke handtekening plaatsen, maar denkt er niet altijd aan dat mensen zich in een gebouw thuis moeten voelen. Of het nou om een openbaar gebouw gaat of om een privé woning.

Herman van Wissen,
bioloog, zeer in architectuur geïnteresseerd <<

Colofon

Redactie Nico Nelissen, Will Köhlen
Vormgeving omslag en lay-out Jack Jamar | Graphic Design, Maastricht

© 2021, TOPOS, Nico Nelissen, Will Köhlen
Eerste druk juni 2021

ISBN/EAN 978-90-831300-1-9

Ben je geïnteresseerd in architectuur en/of stedenbouw en wil je graag weten welke boeken boeiend zijn om er kennis van te nemen, raadpleeg dan de leestips die zijn ingebracht door personen die iets met onze gebouwde omgeving hebben. Het zijn architecten, stedenbouwers, juristen, sociologen, historici, politologen, maar ook biologen, ecologen, sociaal-geografen, planologen, neerlandici, schrijvers en 'gewone' liefhebbers van architectuur. Laat je door hun leestip verleiden om te duiken in de wereld van mensen die op een prachtige manier over architectuur en stedenbouw schrijven, zoals bijvoorbeeld Ayn Rand, George Simenon, Rem Koolhaas, John Hejduk, Fik Meijer, Thomas Rosenboom en Deyan Sudjic. In totaal **56** leestips. Dus u kunt een hele tijd vooruit.

Veel leesplezier!

